



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΩΣ ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ
ΑΛΛΑΓΗΣ»**

**ΤΣΩΝΟΥ ΕΛΕΝΗ
(ΑΜ: ΜΘ19034)**

Επιβλέπων καθηγητής: κ. Πέτρος Λιάκουρας

**ΠΕΙΡΑΙΑΣ
Σεπτέμβριος 2022**

Το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος. / The intellectual work fulfilled and submitted based on the delivered master thesis is exclusive property of mine personally. Appropriate credit has been given in this diploma thesis regarding any information and material included in it that have been derived from other sources. I am also fully aware that any misrepresentation in connection with this declaration may at any time result in immediate revocation of the degree title.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract.....	5
Ευχαριστίες.....	6
Εισαγωγή.....	8
Κεφάλαιο 1°:Περιβαλλοντική μετανάστευση.....	10
Α. Ορισμός και σύντομη περιγραφή του φαινομένου.....	10
Β. Είδη περιβαλλοντικής μετανάστευσης.....	13
Γ. Διάκριση των εννοιών του πρόσφυγα και του μετανάστη.....	19
Κεφάλαιο 2°:Ρυθμιστικό πλαίσιο.....	25
Α. Διεθνείς συνθήκες και πρωτοβουλίες σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο.....	25
Β. Ο ρόλος των Ηνωμένων Εθνών και του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης	32
Γ. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης και οι ανεξάρτητες πρωτοβουλίες ευρωπαϊκών κρατών.....	35
Κεφάλαιο 3°: Οι προκλήσεις για την Ανατολική Μεσόγειο.....	42
Α. Μέση Ανατολή.....	44
Β. Βόρεια Αφρική.....	48
Κεφάλαιο 4°: Παράθεση συμπερασμάτων και προτεινόμενοι τρόποι δράσης.....	52
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	55

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει το φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων σε συνάρτηση με την κλιματική αλλαγή. Συγκεκριμένα, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η τελευταία ωθεί πληθυσμιακές ομάδες σε εκτοπισμό, γίνεται η διάκριση ανάμεσα στις έννοιες του *πρόσφυγα* και του *μετανάστη* και παρουσιάζονται τα επιμέρους είδη της λεγόμενης κλιματικής μετανάστευσης. Επιπλέον, αναλύεται το σχετικό ρυθμιστικό πλαίσιο, όπως αυτό καθορίζεται αφενός μεν από τους διεθνείς οργανισμούς και τις εκάστοτε διεθνείς συμβάσεις, αφετέρου δε από την Ευρωπαϊκή Ένωση, την οποία επίσης αφορούν οι περιβαλλοντικοί μετανάστες. Περαιτέρω, μελετάται το ως άνω φαινόμενο συγκεκριμένα στο γεωγραφικό χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, περιλαμβανομένης της Μέσης Ανατολής και της Βορείου Αφρικής, περιοχές οι οποίες παρουσιάζουν αυξημένα ποσοστά πληθυσμιακών μετακινήσεων και κλιματικών μεταβολών. Τέλος, παρατίθενται τα συμπεράσματα της ως άνω εργασίας και συγκεκριμένα τονίζεται η ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση η οποία θα πρέπει να εγερθεί επί του θέματος καθώς επίσης και η ενδεχόμενη ανάγκη πρόβλεψης ενιαίου ρυθμιστικού πλαισίου, πιθανώς όμοιου με εκείνο που υφίσταται για τις προσφυγικές ροές.

Όσον αφορά δε, το αξιοποιούμενο για την παρούσα εργασία υλικό, αυτό πηγάζει τόσο από σχετικής θεματολογίας συγγράμματα, όσο και από επιστημονικά άρθρα και δημοσιεύσεις, πτυχιακές και διπλωματικές εργασίες φοιτητών, αλλά και από τις επίσημες ιστοσελίδες των αρμόδιων επί των εν λόγω θεμάτων διεθνών οργανισμών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σημειώνεται δε, ότι το ως άνω υλικό καλύπτει αφενός μεν το θεωρητικό υπόβαθρο του υπό εξέταση ζητήματος, αφετέρου δε την τρέχουσα επικαιρότητα, όπως αυτή εξελίσσεται και μεταβάλλεται καθημερινά.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ: Κοινωνικές, Πολιτικές και Οικονομικές Επιστήμες
ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: περιβάλλον, μετανάστευση, Ανατολική Μεσόγειος,
περιβαλλοντικός πρόσφυγας, περιβαλλοντικός μετανάστης

Abstract

This dissertation discusses the phenomenon of population movements in relation to climate change. More specifically, it examines the ways in which the latter pushes population groups into forced displacement, clarifies the distinction between the concepts of *refugees* and *immigrants* and presents the various categories of the so called climate migration. Moreover, it analyzes the current legal frame, as it is set by international organizations and international treaties, as well as by the European Union, which also cares for climate immigrants. In addition, this dissertation studies the above mentioned phenomenon specifically in the geographical space of Eastern Mediterranean, including the Middle East and Northern Africa, regions with high rates of population movements and environmental changes. Finally, the conclusions are presented, with an emphasis of the importance of awareness on the subject, as well as the potential need for an international legal framework, possibly similar to the one concerning the refugee flows.

As for the material used for the present dissertation, it comes from relevant published books, scientific articles and publications, theses and master theses presented by students, as well as from the official websites of international organizations dealing with migration and the European Union. It is also noted that the above mentioned material covers both the theoretical background of the issue examined herein and the current reality, as it evolves and changes daily.

SUBJECT AREA: Social, Political and Economic Sciences

KEYWORDS: climate change, environment, migration, Eastern Mediterranean, climate migrant, climate refugee

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί χωρίς την πολύτιμη αρωγή και καθοδήγηση του καθηγητή κ. Πέτρου Λιάκουρα, τον οποίο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την οικογένεια και τον σύντροφό μου, οι οποίοι ανέκαθεν στηρίζουν και ενθαρρύνουν κάθε μου βήμα, μη εξαιρουμένου του παρόντος πονήματος.

«Σε όλη τη διάρκεια της Ιστορίας, ο άνθρωπος έπρεπε να παλεύει με τη Φύση για να επιβιώσει. Σ' αυτόν τον αιώνα, έχει αρχίσει να συνειδητοποιεί ότι για να επιβιώσει, πρέπει να την προστατέψει.»

Jaques-Yves Cousteau

Εισαγωγή

Η ανθρώπινη ιστορία υπήρξε ανέκαθεν συνδεδεμένη και εν πολλοίς εξαρτημένη από τη φύση και τα στοιχεία της, άλλοτε σε μεγαλύτερο και άλλοτε σε μικρότερο βαθμό. Η ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη των τελευταίων αιώνων παρέχει σαφώς πολύτιμα εργαλεία μείωσης των ποσοστών εξάρτησης του ανθρώπου από τα φυσικά φαινόμενα, ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να γίνει λόγος για πλήρη απεξάρτηση, μιας και κάτι τέτοιο θα φάνταζε ουτοπικό. Εξάλλου, αυτονόητο θεωρείται το γεγονός ότι η κατανομή των τεχνολογικών πόρων και επιτευγμάτων στα μέλη της ανθρωπότητας κάθε άλλο παρά ισομερής είναι και ως εκ τούτου η εξάρτηση του ανθρώπου από το περιβάλλον διαφέρει ανάλογα με το γεωγραφικό, κοινωνιολογικό και οικονομικό υπόβαθρο της περιοχής που κάθε φορά εξετάζεται. Παράλληλα, το άκρως επίκαιρο ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, μας υπενθυμίζει διαρκώς όχι μόνο την ανάγκη για άμεσες και δραστικές ενέργειες προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά και την τρωτότητα του ανθρώπινου είδους.

Λογικό δε επακόλουθο της στενής σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον, αποτελεί το φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων, ως μέσο αναζήτησης γεωγραφικών περιοχών με τις ιδανικότερες δυνατές κλιματικές συνθήκες, οι οποίες ευνοούν τη μόνιμη ή έστω μακροχρόνια εγκατάσταση των ανθρώπινων κοινοτήτων. Θα ήταν ίσως λογικά αναμενόμενο να παρατηρείται συνεχής μείωση των ρυθμών μετανάστευσης εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και των ακραίων φυσικών φαινομένων, ακριβώς χάρη στην τεχνολογική και επιστημονική ανάπτυξη, η οποία κατά τον 21^ο αιώνα, παρέχει περισσότερα από ποτέ μέσα προστασίας του ανθρώπου από την ισχύ της φύσης. Ωστόσο, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις ως συνέπεια της κλιματικής αλλαγής βρίσκονται μάλλον σε έξαρση και εντάσσονται, ως φαινόμενο, στην επίσημη ατζέντα ολοένα περισσότερων διεθνών οργανισμών αλλά και κρατών –είτε μεμονωμένων είτε στα πλαίσια υπερεθνικών και διακρατικών ενώσεων.

Το φαινόμενο συζητείται ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, ενώ το 1990 η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) επεσήμανε ότι η σημαντικότερη επίπτωση της κλιματικής αλλαγής θα αφορά στην ανθρώπινη μετανάστευση, με εκατομμύρια ανθρώπων να εκτοπίζονται εξαιτίας ακραίων κλιματικών φαινομένων όπως η διάβρωση των ακτών, η άνοδος της στάθμης των

θαλασσών, η διάβρωση του εδάφους και η ερημοποίηση¹. Μάλιστα, η Επιτροπή (IPCC) ενέταξε το ζήτημα στη γενικότερη προβληματική της σύνδεσης της κλιματικής αλλαγής με τα ανθρώπινα δικαιώματα, διευκρινίζοντας ότι οι ακραίες περιβαλλοντικές μεταβολές είναι σε θέση να θέσουν σε κίνδυνο το ίδιο το δικαίωμα στη ζωή, αλλά και τα περιλαμβανόμενα σε αυτή δικαιώματα στην υγεία και ασφαλή διαβίωση². Οι πιο δυσοίωνες προβλέψεις κάνουν λόγο για διακόσια εκατομμύρια εκτοπισμένων μέχρι το 2050, ωστόσο κρίνεται εξαιρετικά δύσκολο τα εικαζόμενα μεγέθη να θεωρηθούν ακριβή, δεδομένης της ύπαρξης πλείονων άλλων παραγόντων ικανών να επηρεάσουν τα μελλοντικά ποσοστά κλιματικών/περιβαλλοντικών μετακινήσεων. Πάντως, ήδη μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, είκοσι πέντε εκατομμύρια άνθρωποι είχαν καταγραφεί ως εκτοπισμένοι, για λόγους που συνδέονται με σοβαρές περιβαλλοντικές πιέσεις, περιλαμβανομένων της γεωλογικής υποβάθμισης, της ξηρασίας και των φυσικών καταστροφών³.

Σήμερα, η διεθνής κοινότητα ευαισθητοποιείται ολοένα και περισσότερο απέναντι στο ζήτημα, με τον ίδιο τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης να έχει προβεί στην ίδρυση του Τμήματος Μετανάστευσης, Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής (MECC), ήδη από το 2015, με σκοπό τον συντονισμό, την επίβλεψη και την υποστήριξη των σχετικών πολιτικών δράσεων⁴. Το ίδιο έτος, ο τότε Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, J-C.Juncker, δήλωσε : «Η κλιματική αλλαγή είναι η ρίζα ενός νέου μεταναστευτικού φαινομένου. Οι κλιματικοί πρόσφυγες θα αποτελέσουν μία νέα πρόκληση-αν δεν δράσουμε άμεσα». Αλλά και παλιότερα, το 2009 στα πλαίσια των διαβουλεύσεων του Προγράμματος της Στοκχόλμης, οι ευρωπαίοι ηγέτες επέστησαν την προσοχή της Ένωσης αναφορικά με την κλιματική αλλαγή, την οποία χαρακτήρισαν ως παράγοντα δημιουργίας μεταναστευτικών ροών, πιθανώς σχετιζόμενων με ζητήματα ασφαλείας. Παράλληλα, η Συμφωνία των Παρισίων (2015) για την Κλιματική Αλλαγή, αν και δεν έκανε ευθέως λόγο για κλιματικούς πρόσφυγες,

¹ IOM-Migration Research Series, O.Brown “Migration and Climate Change”, pp.9-11, Geneva, 2008

² S. Adelman, “Human Rights and Climate Change”, Legal Studies Research Paper No 2014-4, University of Warwick-School of Law, p.2

³ O. Brown, ό.π.

⁴ Επίσημος ιστότοπος: IOM-MECC Division, διαθέσιμο σε: <https://www.iom.int/migration-and-climate-change>

τόνισε την ανάγκη δράσεων με στόχο την ελαχιστοποίηση των εκτοπίσεων που απορρέουν από την κλιματική αλλαγή⁵.

Κεφάλαιο 1^ο: Περιβαλλοντική μετανάστευση

A. Ορισμός και σύντομη περιγραφή του φαινομένου

Σύμφωνα με τον επίσημο ορισμό του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ), ως περιβαλλοντική μετανάστευση θεωρείται το φαινόμενο της μετακίνησης ενός ανθρώπου ή μίας ομάδας ανθρώπων, οι οποίοι πρωτίστως εξαιτίας μίας αιφνίδιας ή σταδιακής περιβαλλοντικής αλλαγής -η οποία επηρεάζει καταφανώς τις συνθήκες διαβίωσής τους- αναγκάζονται ή επιλέγουν να εγκαταλείψουν τον τόπο συνήθους διαμονής τους μόνιμα ή προσωρινά και να μετεγκατασταθούν είτε εντός είτε εκτός των συνόρων της χώρας καταγωγής ή διαμονής τους⁶.

Όπως ήδη αναφέρθηκε σε εισαγωγικό επίπεδο, το φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων ως συνέπεια της κλιματικής αλλαγής κάθε άλλο παρά πρόσφατο είναι, μιας και παρατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας στον πλανήτη. Αρχαιολογικές έρευνες έχουν κατ' επανάληψη καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η υιοθετούμενη από τον άνθρωπο συμπεριφορά όσον αφορά την εγκατάσταση σε προσωρινό ή μόνιμο τόπο διαμονής, υπήρξε άμεσα συνυφασμένη με το κλίμα. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των λαών της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας και αργότερα γερμανικών φύλων αλλά και των Ούνων, οι οποίοι μετακινήθηκαν προς αναζήτηση νέων τόπων εγκατάστασης, κυρίως λόγω ακραίων κλιματικών συνθηκών στις περιοχές προηγούμενης διαμονής τους, όπως η ξηρασία ή οι υπερβολικά ψυχρές θερμοκρασίες. Ακόμη και το ιστορικό γεγονός της εξάπλωσης των μουσουλμάνων σε ευρωπαϊκά εδάφη, αποδίδεται εν μέρει στο φαινόμενο της ξηρασίας στη Μέση Ανατολή⁷.

⁵J.Apar, «The Concept of “Climate Refugee”. Towards a possible definition», European Parliament, EPRS, February 2019, p.3

⁶Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΙΟΜ), «Γλωσσάριο για τη Μετανάστευση», λήμμα *environmental migration*, διαθέσιμο σε: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

⁷ΙΟΜ-Migration Research Series, O.Brown “Migration and Climate Change”, p.21, Geneva, 2008

Αλλά και στην πρόσφατη ανθρώπινη ιστορία, πολλά είναι τα παραδείγματα των πληθυσμιακών μετακινήσεων εξ αιτίας φυσικών καταστροφών και φαινομένων, άμεσα συνδεδεμένων με τη συνεχώς επιδεινούμενη περιβαλλοντική κρίση. Ανάμεσα στα πιο αξιοσημείωτα από αυτά, κατατάσσεται η περίπτωση ευάλωτων νησιωτικών κρατών όπως οι Μαλδίβες και το Τουβαλού, με το τελευταίο να έχει κηρύξει κατάσταση έκτακτης ανάγκης λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, η οποία απειλεί την ύπαρξή του. Αντίστοιχα, στο Μπαγκλαντές, ένα από τα μεγαλύτερα κράτη-πομπούς περιβαλλοντικών μεταναστών, δεκαπέντε εκατομμύρια άνθρωποι αναμένεται να εκτοπισθούν από τις οικείες τους μέχρι το 2050 εξαιτίας της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης, ενώ ήδη με τις δριμείς πλημμύρες που έπληξαν τη χώρα το 2007, πάνω από πέντε εκατομμύρια άνθρωποι έμειναν άστεγοι.

Εξίσου επιβαρυντικό για την ανθρώπινη διαβίωση θεωρείται το φαινόμενο της ερημοποίησης, τα ποσοστά της οποίας εμφανίζονται ιδιαίτερα αυξημένα σε εκτενείς περιοχές της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής. Ενδεικτικά, η Κένυα αποτελεί μία από τις περισσότερο πληγείσες από την ξηρασία χώρες, με τον πληθυσμό της να απειλείται από ενδεχόμενο λιμό, εξαιτίας της λειψυδρίας και της συνεπακόλουθης ανεπάρκεια τροφής⁸. Ιδιαίτερος σοβαρή παρουσιάζεται η κατάσταση και στις χώρες της λεγόμενης ζώνης του Σαχέλ στην Αφρική, οι οποίες υποφέρουν από παρατεταμένη ξηρασία εδώ και αρκετές δεκαετίες. Στις χώρες αυτές, πολλές οικογένειες αναγκάζονται να στέλνουν τα νεαρότερα μέλη τους σε άλλες περιοχές προς αναζήτηση εργασίας, ωστόσο το πόσο μακριά έχουν τη δυνατότητα να φτάσουν τα μέλη αυτά, εξαρτάται εν πολλοίς από την οικονομική δυνατότητα της οικογένειας. Έτσι, έπειτα από μία πλούσια σοδειά, οι νέοι καταφέρνουν ενίοτε να φτάσουν μέχρι την Ευρώπη και από εκεί να υποστηρίξουν οικονομικά τους συγγενείς τους⁹. Σε συνδυασμό δε με τη σταδιακή υπερθέρμανση του πλανήτη, τις αδιάκοπες αποψιλώσεις και τη διάβρωση του εδάφους, ο κίνδυνος της υποβάθμισης των φυσικών πόρων και της αύξησης των μεταναστευτικών ροών και των επιπέδων της φτώχειας, καθίσταται ολοένα μεγαλύτερος. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της αποδάσωσης στο Εκουαδόρ, λόγω της οποίας περισσότεροι από εκατό χιλιάδες άνθρωποι αναγκάστηκαν

⁸ Π.Μάναλης, Σ.Μαργαρίτη, «Πληθυσμιακές Μετακινήσεις που οφείλονται σε περιβαλλοντικές διαταράξεις και πολέμους», Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης, Εισήγηση στο πλαίσιο Επιμορφωτικού Σεμιναρίου, σελ.7, διαθέσιμο σε: https://www.kpe-thess.gr/download/seminaria_ergastiria/yliko_seminariwn/Eisigisi-Manalis_Margariti-Metakinisis_plithismon-periballontikes_diataraxis_polemoi.pdf

⁹O.Brown, ό.π.

να μεταναστεύσουν¹⁰. Εξάλλου, τα ακραία καιρικά φαινόμενα με τα οποία ήρθαν αντιμέτωπες χώρες σε ολόκληρο τον πλανήτη το καλοκαίρι του 2021, περιλαμβανομένων δασικών πυρκαγιών και εκτεταμένων πλημμυρών, υπολογίζεται ότι εξώθησαν δεκάδες χιλιάδες ανθρώπους σε αναγκαστική απομάκρυνση από τις εστίες τους¹¹.

Στα τέλη του 2019 υπολογίζεται ότι περίπου πέντε εκατομμύρια άνθρωποι σε ενενήντα πέντε χώρες στον κόσμο ζούσαν εκτοπισμένοι εξαιτίας καταστροφών που έλαβαν χώρα όχι μόνο εντός του 2019 αλλά και κατά τα προηγούμενα έτη, με το Αφγανιστάν, την Ινδία, την Αιθιοπία, τις Φιλιππίνες και το Σουδάν να έχουν τους μεγαλύτερους πληθυσμούς εσωτερικά εκτοπισμένων¹². Ιδίως δε στο Σουδάν, οι αιματηρές συγκρούσεις φυλών της περιοχής του Νταρφούρ, στο όνομα της πρόσβασης στη γη και το νερό αποτελούν σύνηθες φαινόμενο και μόνο τον Ιούλιο του 2020 είχαν ως αποτέλεσμα τον θάνατο εξήντα ανθρώπων και τον εκτοπισμό πληθυσμιακών ομάδων¹³.

Επιπλέον, αυτονόητη αλλά άξια αναφοράς θεωρείται η παραδοχή ότι οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, περιλαμβανομένης της μετανάστευσης, δεν επηρεάζουν εξίσου όλες τις περιοχές του πλανήτη. Έτσι, παρουσιάζεται και σε αυτή την περίπτωση διογκωμένο το χάσμα ανάμεσα σε Βορρά και Νότο, καθώς και ανάμεσα στα ευπορότερα και φτωχότερα στρώματα των κοινωνιών ανά τον κόσμο. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι κατά την περίοδο 2000-2004, διακόσια εξήντα δύο εκατομμύρια άνθρωποι επλήγησαν από φυσικές καταστροφές σε ετήσια βάση, εκ των οποίων ποσοστό 98% προερχόταν από κάποια αναπτυσσόμενη χώρα¹⁴. Δεδομένης μάλιστα, της αυξημένης εξάρτησης των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων και χωρών από τον πρωτογενή τομέα, ο οποίος εκ φύσεως πλήττεται αμεσότερα από την κλιματική αλλαγή, συγκριτικά με τα λοιπά στάδια παραγωγής, προκύπτει λογικά ότι αναμένεται να δοθεί ώθηση στην παγκόσμια μετανάστευση, προερχόμενη κυρίως από ήδη

¹⁰ Π. Μάναλης, Σ. Μαραγαρίτη, ό.π., σελ. 8

¹¹ A. Pflughoeft, “The great climate migration is happening and you might be the next to move”, διαθέσιμο σε: https://www.deseret.com/2021/8/13/22617380/climate-change-wildfires-floods-natural-disasters-lead-to-climate-migration-refugees?utm_source=ksl&utm_medium=referrer

¹² Migration Data Portal, Types of Migration: Environmental Migration, διαθέσιμο σε: https://migrationdataportal.org/themes/environmental_migration

¹³ Άρθρο δημοσιευμένο στον εγχώριο ηλεκτρονικό τύπο, «Σουδάν: νέα σφαγή 60 ανθρώπων για τη γη και το νερό στο Νταρφούρ», 27/07/2020, διαθέσιμο σε: <https://www.in.gr/2020/07/27/world/soudan-nea-sfagi-60-anthropon-gia-ti-gi-kai-nero-sto-ntarfour/>

¹⁴ UNDP, “Human Development Report 2007/2008. Fighting Climate Change”, pp. 75-77

οικονομικά ευάλωτες περιοχές του πλανήτη¹⁵. Εντείνεται, έτσι, ο προβληματισμός γύρω από το ζήτημα της ισχνης περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και της αντίστοιχα αυξημένης κλιματικής ανισότητας. Συγκεκριμένα, υπολογίζεται ότι το ένα δισεκατομμύριο του παγκόσμιου πληθυσμού, το οποίο αντιπροσωπεύει και το πλουσιότερο τμήμα του, ευθύνεται για τουλάχιστον τη μισή εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου, ενώ τα φτωχότερα τρία δισεκατομμύρια κατοίκων της γης, τα οποία πλήττονται πολύ περισσότερο από την κλιματική αλλαγή, ευθύνονται μόνο για το 5% των συνολικών εκπομπών¹⁶. Ωστόσο, η κλιματική μετανάστευση μοιραία αναμένεται να επηρεάσει και τις πλουσιότερες και λιγότερο (αλλά όχι καθόλου) πληγείσες από την κλιματική αλλαγή χώρες, μιας και αυτές θα κληθούν σε πολλές περιπτώσεις να υποδεχθούν τους εκάστοτε περιβαλλοντικά εκτοπισμένους πληθυσμούς, ενώ παράλληλα οφείλουν να προσαρμόζονται στις διαρκώς μεταβαλλόμενες κλιματικές συνθήκες.

Εντούτοις, παρά το γεγονός ότι η κλιματική αλλαγή και οι δεινές περιβαλλοντικές συνθήκες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων, γίνεται δεκτό ότι ως αυτούσιοι παράγοντες φέρουν λιγότερο βαρύνουσα σημασία σε σχέση με άλλες κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους (πχ. ανεργία, επίπεδα φτώχειας) και αναγνωρίζεται ότι συνήθως οι μεταναστευτικές ροές οφείλονται σε συνδυασμό αιτιών¹⁷. Εξάλλου, η ικανότητα μίας πληθυσμιακής ομάδας ή ενός μεμονωμένου ατόμου να εγκαταλείψει τον τόπο διαμονής του εξαιτίας των επικρατουσών κλιματικών συνθηκών, εξαρτάται εν πολλοίς από τα μέσα και τους πόρους που δύναται να διαθέσει προς τον σκοπό αυτό.

B. Είδη περιβαλλοντικής μετανάστευσης

Στη βάση του επίσημου ορισμού για την περιβαλλοντική μετανάστευση, όπως αυτός δίνεται από τον ΔΟΜ, προκύπτει η διάκριση ανάμεσα στις διάφορες μορφές αυτής, με

¹⁵ Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review, Part II The Impacts of climate change on growth and development, pp. 55 επ., Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁶W.K. Al-Delaimy, V. Ramanathan, M. Sanchez Sorondo, “Health of People, Health of Planet and Our Responsibility. Climate Change, Air Pollution and Health”, Preface p. ix, Springer Open

¹⁷Q.Wood, A.Liverani, G.Joseph, N.Bougnoux, “Climate Change and Migration: Evidence from the Middle East and North Africa”, Overview p. xx, A World Bank Study, 2014, Washington D.C

βασικότερα κριτήρια τον μόνιμο ή προσωρινό χαρακτήρα της μετακίνησης, αλλά και τους παράγοντες που οδηγούν σε αυτή. Αντίστοιχα, σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες «...όλο και περισσότεροι άνθρωποι αναγκάζονται να μετακινηθούν λόγω έσχατης υστέρησης, περιβαλλοντικών καταστροφών, κλιματικής αλλαγής, ένοπλων συγκρούσεων...»¹⁸.

Διακρίνεται έτσι αρχικά η περίπτωση της προσωρινής κλιματικής μετανάστευσης, ως συνέπεια ενός αιφνίδιου περιβαλλοντικού φαινομένου (πχ. σεισμός, τυφώνας), εξαιτίας του οποίου άνθρωποι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, με σκοπό να επιστρέψουν σε αυτές μετά την αποκατάσταση των ζημιών¹⁹. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι περίπου εκατό χιλιάδες άνθρωποι χρειάστηκε να παραμείνουν για μεγάλο χρονικό διάστημα σε προσφυγικούς καταυλισμούς, μετά από φονική έκρηξη ηφαιστείου στις Φιλιππίνες, το 1991, ενώ τέσσερα χρόνια αργότερα στην Ιαπωνία, σχεδόν τριακόσιες χιλιάδες άνθρωποι εκτοπίστηκαν εξαιτίας σφοδρής σεισμικής δόνησης²⁰.

Αντιθέτως, οι κλιματικές αλλαγές που εξελίσσονται σταδιακά με το πέρασμα του χρόνου (πχ. ξηρασία, ερημοποίηση, άνοδος θαλάσσιας στάθμης), είναι πιο πιθανό να οδηγήσουν σε μόνιμη μετανάστευση των πληγέντων πληθυσμών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση νησιωτικών κρατών του Ειρηνικού Ωκεανού, τα οποία κινδυνεύουν από την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης, εδώ και τουλάχιστον μία δεκαετία. Ήδη, πολλοί από τους κατοίκους τους έχουν μετεγκατασταθεί σε γειτονικές χώρες όπως η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία, ενώ οι μεταναστευτικές ροές αναμένεται να αυξηθούν ακόμη περισσότερο στο μέλλον. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι μέχρι το 2055 η αναγκαστική εγκατάλειψη εστίων εξαιτίας της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης θα αυξηθεί κατά 70% στη νήσο Κιριμπάτι και κατά 22% στο Τουβαλού²¹.

Περαιτέρω διακρίσεις²² των μορφών περιβαλλοντικής μετανάστευσης προκύπτουν από τα γενεσιουργά τους αίτια, ήτοι τις περιβαλλοντικές καταστροφές, την κλιματική υποβάθμιση και τέλος, τις ανθρωπογενείς απαλλοτριώσεις του περιβάλλοντος.

¹⁸ UN General Assembly, Report of the UNHCR concerning the period from 1 January 2007 to 30 June 2008, 63rd Session – Supplement no. 12, 2008, σελ. 1.

¹⁹ Σ. Κανταρτζή, «Συμφωνία των Παρισίων και περιβαλλοντική μετανάστευση», *Expressis Verbis Law Journal* (II:II)

²⁰ Π. Μάναλης, Σ. Μαργαρίτη, ό.π., σελ. 6

²¹ United Nations University, Institute for Environment and Human Security, “Climate Change and Migration in the Pacific: Links, Attitudes and future scenarios for Nauru, Tuvalu and Kiribati”, διαθέσιμο σε: https://i.unu.edu/media/ehs.unu.edu/news/11747/RZ_Pacific_EHS_ESCAP_151201.pdf

²² Π. Μάναλης, Σ. Μαργαρίτη, ό.π., σελ. 1-5

Συγκεκριμένα, στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται περιπτώσεις πληθυσμών, οι οποίοι εκτοπίζονται εξαιτίας αιφνιδίων φυσικών καταστροφών (πχ. τσουνάμι), αλλά και βιομηχανικών ατυχημάτων, μιας και αυτά καθιστούν δυσχερή έως και επικίνδυνη την ανθρώπινη διαβίωση. Το πυρηνικό ατύχημα του Τσέρνομπιλ (1986) λόγω χάρη, είχε ως αποτέλεσμα τον εκτοπισμό τουλάχιστον εκατό χιλιάδων ανθρώπων, καθώς η ευρύτερη περιοχή μολύνθηκε σε τέτοιο βαθμό από τα πυρηνικά απόβλητα, ώστε η εκκένωσή της θεωρήθηκε απαραίτητη, για την προστασία της ζωής και υγείας των κατοίκων της.

Η δεύτερη μορφή περιβαλλοντικής μετανάστευσης με κριτήριο τη γενεσιουργό αιτία, ήτοι εκείνη που προκαλείται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, έχει σαφώς πιο σταδιακό χαρακτήρα σε σχέση με την περίπτωση των αιφνιδίων περιβαλλοντικών καταστροφών. Εν προκειμένω, η ανάγκη για μετανάστευση προκύπτει από συνήθως χρόνια φαινόμενα, τα οποία συνεχώς επιδεινώνουν το περιβάλλον και υποβαθμίζουν τους φυσικούς πόρους, αναγκάζοντας έτσι τους κατοίκους της περιοχής να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να αναζητήσουν καταφύγιο σε περιοχές με ιδανικότερες συνθήκες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μορφή εκείνη της κλιματικής μετανάστευσης που προξενείται από ανθρωπογενείς απαλλοτριώσεις του περιβάλλοντος, τόσο στα πλαίσια αναπτυξιακών έργων όσο και εξαιτίας πολέμων και ενόπλων συγκρούσεων. Στην πρώτη περίπτωση, ανήκουν δραστηριότητες μεγάλων επιχειρήσεων ή ακόμα και κρατικών φορέων, οι οποίοι συχνά θυσιάζουν φυσικούς πόρους και εκτάσεις γης χάριν της ανάπτυξης και της οικονομικής προόδου, με πρακτικές που ωθούν μέρη του πληθυσμού σε μόνιμη μετακίνηση, όπως αποψιλώσεις δασικών εκτάσεων για οικοδομική εκμετάλλευση της γης και κατασκευή φραγμάτων, ορυχείων και μεταλλείων. Στη δεύτερη περίπτωση δε, αυτή των πολεμικών συγκρούσεων, ομάδες του πληθυσμού αναγκάζονται να μεταναστεύσουν όχι μόνο για λόγους ασφαλείας αλλά και λόγω της υποβάθμισης του περιβάλλοντος που συχνά προκαλείται από τη χρήση χημικών όπλων, με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα της χρήσης βλαβερών ζιζανιοκτόνων από τον αμερικανικό στρατό, κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Βιετνάμ (1967-1973). Επιπλέον, διακριτή υπό-κατηγορία αποτελούν όσοι αναγκάζονται να μεταναστεύσουν, εξαιτίας συγκρούσεων που εκδηλώνονται ακριβώς λόγω της έλλειψης πόρων που προκαλείται από φαινόμενα κλιματικής αλλαγής. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα έλλειψης πόσιμου νερού στην υποσαχάρια

Αφρική ή η τήξη των πάγων στις περιοχές γύρω από τα Ιμαλάια, εξ αιτίας των οποίων εγείρονται δριμείς εντάσεις²³.

Παράλληλα με τις ως άνω διακρίσεις, παρατηρούνται διαφορετικών ειδών επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία, εξαιτίας τις κλιματικής αλλαγής. Συγκεκριμένα, διακρίνονται οι άμεσες συνέπειες, συνήθως προκαλούμενες από ακραία καιρικά φαινόμενα (πχ. τραυματισμοί), οι έμμεσες συνέπειες, οι οποίες οφείλονται κυρίως στις μακροχρόνιες μεταβολές των οικοσυστημάτων (πχ. ελλιπής επισιτισμός) και τέλος, οι συνέπειες εκείνες που προέρχονται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος συνδυαστικά με τις οικονομικές δυσχέρειες που επίσης αποφέρει η κλιματική αλλαγή (πχ. αύξηση ποσοστών καρκίνου και οικονομική αδυναμία λήψης κατάλληλης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης). Παρατηρείται συνεπώς, ότι η κλιματική αλλαγή είναι σε θέση αφενός μεν να συμβάλει στην διόγκωση ήδη υπαρχουσών ασθενειών, αφετέρου δε στη δημιουργία νέων, με αποτέλεσμα πληθυσμιακές ομάδες να εξωθούνται σε μετανάστευση, προκειμένου να εγκατασταθούν σε περιοχές με καλύτερες υγειονομικές συνθήκες²⁴. Προκύπτει έτσι μία νέα κατηγορία περιβαλλοντικών μεταναστών, οι οποίοι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τον τόπο καταγωγής τους, προκειμένου να προστατεύσουν την υγεία τους από τις επιπτώσεις που αυτή συχνά υφίσταται από την κλιματική αλλαγή.

Ιδιαίτερη κατηγορία άξια αναφοράς, αποτελούν οι εσωτερικά εκτοπισμένοι πληθυσμοί λόγω της κλιματικής αλλαγής, ήτοι ομάδες ανθρώπων που αναγκάζονται να μετεγκατασταθούν σε άλλες περιοχές εντός της χώρας καταγωγής τους, προκειμένου να επιβιώσουν ή να διαφύγουν ακραίων ή επικίνδυνων κλιματικών συνθηκών ή φαινομένων και συγκρούσεων. Σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Παρατηρητηρίου Εσωτερικής Μετανάστευσης, μόνο το 2017 περισσότεροι από τριάντα εκατομμύρια άνθρωποι σε εκατόν σαράντα τρεις χώρες εκτοπίστηκαν εσωτερικά, εξαιτίας φυσικών καταστροφών ή/και πολεμικών συρράξεων, με τα μεγαλύτερα ποσοστά να απαντώνται

²³ Α. Κατσάρης, «Κλιματική Αλλαγή και Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες», δημοσίευση στον επίσημο ιστότοπο της Αστικής Μη Κερδοσκοπικής Εταιρίας για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη “Νόμος και Φύση”, Μάιος 2010, διαθέσιμο σε: <https://nomosphysics.org.gr/12099/klimatiki-allagi-kai-periballontikoi-prosfuges-maios-2010/>

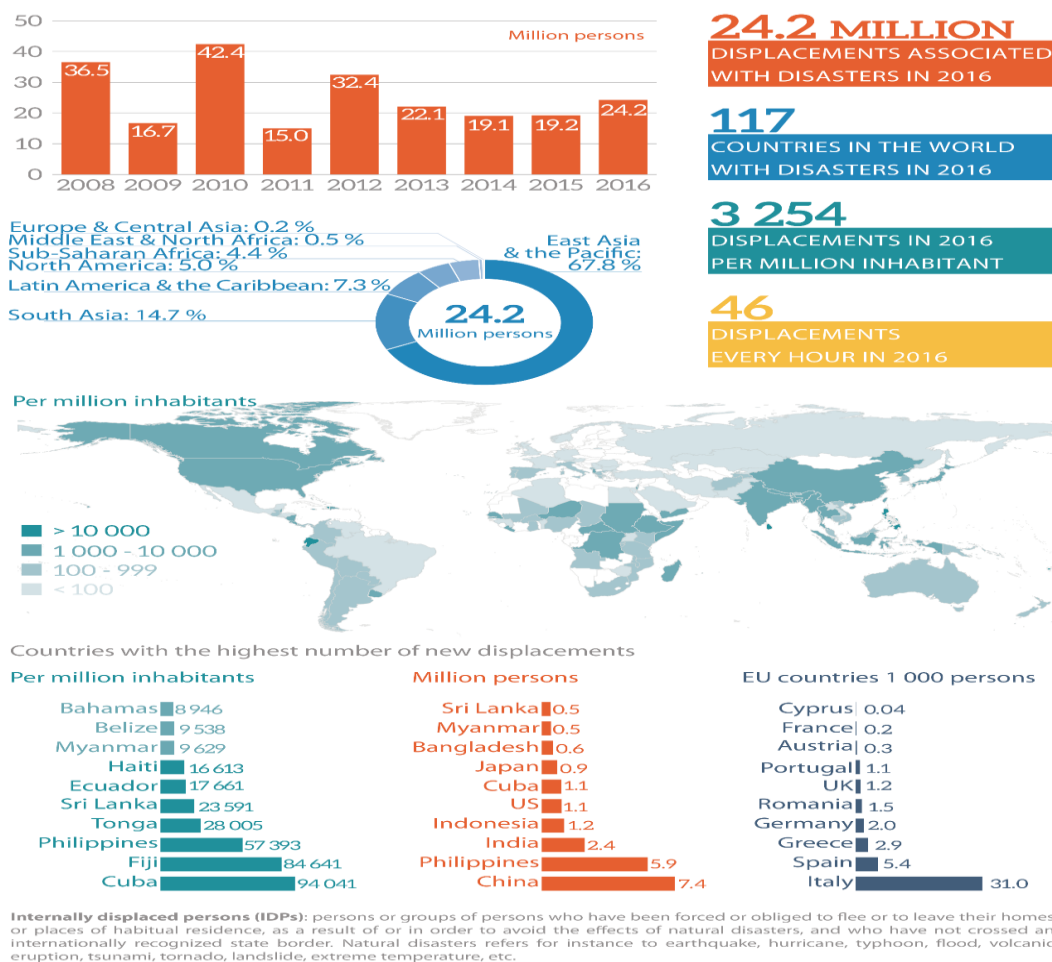
²⁴ Β. Καραντάκου, πτυχιακή εργασία με τίτλο «Μετανάστευση και κλιματική αλλαγή. Περίπτωση μελέτης: Σαχάρια και Υποσαχάρια περιοχή», Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, σελ. 27, Αθήνα 2016

μεταξύ άλλων σε Συρία, Φιλιππίνες, Σομαλία, Ινδία και ΗΠΑ²⁵. Εξίσου δυσοίωνες είναι οι προβλέψεις της Ειδικής Εισηγήτριας για τα ανθρώπινα δικαιώματα των εσωτερικά εκτοπισμένων, C. Jimenez-Damary, η οποία σε έκθεσή της τον Ιούλιο του 2020, επεσήμανε ότι αν δεν ληφθούν άμεσα και αποτελεσματικά μέτρα για την αποτροπή της κλιματικής αλλαγής, περισσότεροι από εκατόν σαράντα τρία εκατομμύρια άνθρωποι στην υποσαχάρια Αφρική, τη νότια Ασία και τη Λατινική Αμερική, θα αναγκαστούν να μεταναστεύσουν εντός της χώρας καταγωγής τους, μέσα στα επόμενα τριάντα χρόνια²⁶.

²⁵Internal Displacement Monitoring Centre και Norwegian Refugee Council, “GRID 2018: Global Report on Internal Displacement”, May 2018, διαθέσιμο σε: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/>

²⁶ C. Jimenez-Damary, “Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons”, UN General Assembly, July 2020

Γράφημα 1: Εσωτερικά εκτοπισμένοι πληθυσμοί, εξ αιτίας φυσικών καταστροφών²⁷:



Τέλος, διακριτή κατηγορία κλιματικά μετακινούμενων αποτελούν οι απάτριδες ή ανιθαγενείς, οι οποίοι θεωρούνται ούτως ή άλλως ως μία εκ των πλέον ευάλωτων ομάδων εκτοπισμένων. Συγκεκριμένα, στη διεθνή βιβλιογραφία παρατηρείται διχογνωμία, σχετικά με την περίπτωση των ανιθαγενών, οι οποίοι εγκαταλείπουν τον τόπο συνήθους διαμονής τους και με τον βαθμό στον οποίο αυτοί δύνανται να αναγνωριστούν ως πρόσφυγες αποκλειστικά λόγω της ιδιότητάς τους ως απατρίδων ή εάν θα πρέπει να συντρέχει στο πρόσωπό τους ο παράγοντας του βάσιμου και

²⁷ Πηγή: Global Report on Internal Displacement, p.4. Graphic by Giulio Sabbati, EPRS. , IMDC, 2017

δικαιολογημένου φόβου δίωξης, όπως δηλαδή απαιτείται και στις λοιπές περιπτώσεις δικαιούχων διεθνούς προστασίας²⁸. Το δε φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής ως πιθανός λόγος δίωξης υπό την έννοια της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 έρχεται να καταστήσει το ζήτημα ακόμη πιο περίπλοκο και πολυδιάστατο. Ο εν λόγω προβληματισμός εμφανίζεται μάλιστα ιδιαίτερος αυξημένος, όσον αφορά τις περιπτώσεις πολιτών χωρών, οι οποίες απειλούνται με εξαφάνιση λόγω της κλιματικής αλλαγής, όπως τα προαναφερθέντα νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού ωκεανού. Ως πιθανές λύσεις για τις εν λόγω περιπτώσεις, έχουν προταθεί τόσο η παραχώρηση εδάφους στα πληγέντα κράτη, όσο και η ένωση αυτών με άλλες χώρες, προκειμένου να αποφευχθεί με αυτό τον τρόπο η περιέλευση των πολιτών σε κατάσταση ανιθαγένειας. Εντούτοις, καθίσταται σαφές ότι πρωταρχικός στόχος θα πρέπει να είναι η αποτροπή ή έστω η επιβράδυνση της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης, ούτως ώστε να μην τίθεται καν ζήτημα απειλής καθεαυτής της ύπαρξης των ευάλωτων κρατών²⁹.

Γ. Διάκριση των εννοιών του πρόσφυγα και του μετανάστη

Σκόπιμη κρίνεται σε αυτό το σημείο η εννοιολογική διάκριση ανάμεσα στον *πρόσφυγα* και τον *μετανάστη*, όροι οι οποίοι συχνά χρησιμοποιούνται εναλλακτικά –και ως εκ τούτου εσφαλμένα- και η σημασία των οποίων ενίοτε συγχέεται. Με τον όρο «πρόσφυγας» περιγράφουμε το πρόσωπο εκείνο που χαιρεί προστασίας στα πλαίσια της Σύμβασης της Γενεύης του 1951, ήτοι άνθρωπο αλλοδαπό ή ανιθαγενή, ο οποίος έχοντας βάσιμο και δικαιολογημένο φόβο δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα ή πολιτικών πεποιθήσεων, βρίσκεται εκτός της χώρας καταγωγής ή προηγούμενης συνήθους διαμονής του και δεν δύναται ή εξ αιτίας του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της χώρας αυτής³⁰. Άτομα τα οποία εμπίπτουν στον ως άνω ορισμό, έχουν σε δεύτερο χρόνο τη δυνατότητα υποβολής αιτήματος ασύλου ενώπιον αρμόδιας υπηρεσίας τρίτης χώρας,

²⁸ A. Heather, S. Jonathan, «“Unable to Return” in the 1951 Refugee Convention: Stateless Refugees and Climate Change», p.1

²⁹ Submission Climate Change and Statelessness: An Overview, submitted by the UNHCR, 15 May 2009, διαθέσιμο σε: <https://www.unhcr.org/protection/environment/4a1e50082/climate-change-statelessness-overview.html>

³⁰ Άρθρο 1(A)(2) Σύμβασης της Γενεύης για το Καθεστώς των Προσφύγων (1951) και Άρθρο 2 του N.4636/2019

της οποίας την προστασία επιθυμούν να λάβουν. Σε περίπτωση θετικής έκβασης του αιτήματός τους, τα άτομα αυτά θεωρούνται αναγνωρισμένοι πρόσφυγες και απολαμβάνουν τα προβλεπόμενα από την εσωτερική νομοθεσία των εκάστοτε κρατών-υποδοχέων δικαιώματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων, μετρά εκατόν σαράντα πέντε (145) συμβαλλόμενα κράτη, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες³¹.

Αντιθέτως, για την έννοια του μετανάστη, δεν υπάρχει κάποιος διεθνώς αναγνωρισμένος ορισμός, ωστόσο σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία, πρόκειται για άτομα διαμένοντα εκτός της χώρας καταγωγής τους και τα οποία δεν εμπίπτουν στον προαναφερθέντα ορισμό του πρόσφυγα ή του αιτούντος άσυλο. Τα δε αίτια της μετανάστευσης, μπορούν να αναζητηθούν σε λόγους οικονομικούς, οικογενειακούς, επαγγελματικούς, εκπαιδευτικούς, κλιματικούς και άλλους. Ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στους δύο συχνά συγχέομενους όρους αποτελεί, συνεπώς, η έννοια της δίωξης για έναν ή περισσότερους από τους περιοριστικά αναφερόμενους στη Σύμβαση της Γενεύης λόγους, η οποία στην περίπτωση των μεταναστών απουσιάζει.

Στα πλαίσια του φαινομένου των πληθυσμιακών μετακινήσεων ως συνέπεια της κλιματικής αλλαγής, έχει κατά καιρούς τεθεί το ερώτημα αν θα πρέπει να γίνεται λόγος για *κλιματικούς/περιβαλλοντικούς πρόσφυγες* ή *κλιματικούς/περιβαλλοντικούς μετανάστες*. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι μάλιστα ιδιαίτερος σημαντική, καθώς δεν πρόκειται απλώς για τυπικό ζήτημα ορισμών, αλλά πολύ περισσότερο για ζήτημα καθορισμού των υποχρεώσεων της διεθνούς κοινότητας απέναντι στους περιβαλλοντικά εκτοπισμένους, σύμφωνα με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου.

Ο όρος «κλιματικός πρόσφυγας» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Αμερικανό περιβαλλοντικό αναλυτή Lester Brown, το 1976, ενώ ο γνωστότερος ορισμός δόθηκε από τον Essam el-Hinnawi, στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Σύμφωνα με αυτόν, περιβαλλοντικοί πρόσφυγες θεωρούνται όσοι «αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους εξαιτίας κάποιας περιβαλλοντικής καταστροφής, η οποία θέτει σε κίνδυνο την επιβίωσή τους»³². Ο El-Hinnawi προέβη μάλιστα στην

³¹ UNHCR, “States Parties to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol”, April 2015, διαθέσιμο σε: <https://www.unhcr.org/3b73b0d63.html>

³² Σ.Ε. Δρίτσας, «Περιβαλλοντικός (Κλιματικός) Πρόσφυγας ή Περιβαλλοντικός (Κλιματικός) Μετανάστης», Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο

κατάταξη των κλιματικών προσφύγων σε τρεις κατηγορίες, ήτοι σε εκείνους που εκτοπίζονται προσωρινά εξαιτίας φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών, σε εκείνους που εκτοπίζονται οριστικά εξαιτίας ραγδαίων κλιματικών αλλαγών και σε εκείνους που μεταναστεύουν λόγω της σταδιακής υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Αργότερα, προσέθεσε ως τέταρτη κατηγορία εκείνη των ανθρώπων οι οποίοι εκτοπίζονται εξαιτίας περιβαλλοντικής καταστροφής, που προκλήθηκε από εχθροπραξίες. Ο εν λόγω ορισμός δέχθηκε έντονη κριτική καθώς θεωρήθηκε υπερβολικά ευρύς, ενώ η κατηγοριοποίηση στην οποία προέβη έχει επίσης χαρακτηριστεί ως ελλιπής ως προς τα κριτήρια που παρέχει για την επιμέρους διάκριση ανάμεσα στις προτεινόμενες κατηγορίες. Αργότερα, προτάθηκε η παράλληλη χρήση των όρων *περιβαλλοντικός πρόσφυγας* και *περιβαλλοντικός μετανάστης*, με τη διαφορά να έγκειται στο βαθμό του εξαναγκασμού, ο οποίος είναι υψηλός μόνο στην περίπτωση του πρόσφυγα, ενώ σε αυτή του μετανάστη, η μετακίνηση αποτελεί περισσότερο συνειδητή απόφαση και επιλογή.³³

Άξια αναφοράς είναι η συμβολή της Jodi L. Jacobson στη μελέτη του ζητήματος, η οποία προέβη στη διάκριση τύπων περιβαλλοντικών προσφύγων, με κριτήριο αφενός μεν το λόγο για τον οποίο εξαναγκάστηκαν σε εκτοπισμό και αφετέρου τον μόνιμο ή προσωρινό χαρακτήρα της μετακίνησης. Συγκεκριμένα, η Jacobson διακρίνει ανάμεσα σε εκείνους που εκτοπίστηκαν προσωρινά λόγω τοπικής διαταραχής (λχ. σεισμός), σε εκείνους το εισόδημα ή/και η επιβίωση των οποίων τίθεται σε κίνδυνο εξ αιτίας της περιβαλλοντικής καταστροφής και τέλος σε εκείνους που μεταναστεύουν λόγω πλήρους καταστροφής του εδάφους της προηγούμενης μόνιμης κατοικίας τους εξαιτίας λόγου χάρη του φαινομένου της ερημοποίησης³⁴.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει δε, ο ορισμός του Περιβαλλοντολόγου και Καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, Norman Myers, ο οποίος σε δημοσίευσή του το 1993, όρισε τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες, ως «ανθρώπους οι οποίοι αδυνατούν να διαβιώσουν με ασφάλεια στην πατρίδα τους, εξ αιτίας της ξηρασίας, της διάβρωσης του εδάφους, της ερημοποίησης και άλλων περιβαλλοντικών προβλημάτων και οι οποίοι όντας απελπισμένοι αναζητούν καταφύγιο αλλού, αφήνοντας τους τυχόν

Θεσσαλίας, Πρακτικά 2^ο Συνεδρίου Πολοδομίας, Χωροταξίας και περιφερειακής Ανάπτυξης, σελ. 1456 Βόλος, Σεπτέμβριος 2009

³³Σ.Ε. Δρίτσας ό.π. και D. Bates, «Environmental Refugees: Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change», *Population and Environment*, Vol.23, No5 (May 2002), pp.465-477

³⁴Α. Κατσάρης, ό.π.

κινδύνους ». Διευκρινίζει δε, ότι ορισμένοι εξ αυτών εκτοπίζονται εσωτερικά, αλλά σε κάθε περίπτωση έχουν εγκαταλείψει τον τόπο διαμονής τους, έχοντας ελάχιστες ελπίδες να επιστρέψουν σε αυτόν μελλοντικά³⁵.

Η πρώτη μάλλον συστηματοποιημένη διάκριση των δύο όρων, έλαβε χώρα μόλις το 2002 από την Diane Bates, η οποία όρισε ως περιβαλλοντικούς μετανάστες εκείνους που μετακινούνται εξαιτίας του σταδιακά εξελισσόμενου φαινομένου της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, ενώ ως περιβαλλοντικούς πρόσφυγες εκείνους που μεταναστεύουν από τη συνήθη κατοικία τους εξαιτίας των αλλαγών στο περιβάλλον, μη ανθρώπινο περιβάλλον τους. Καίρια θέση στην ως άνω ορολογική διαφοροποίηση της Bates κατέχουν οι αιτίες της εκάστοτε περιβαλλοντικής αλλαγής, η διάρκειά αυτής, καθώς και ο προσχεδιασμένος ή μη χαρακτήρας της μετακίνησης³⁶.

Η δε Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες δεν δέχεται ότι η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 καλύπτει τα άτομα που διαφεύγουν τις φυσικές καταστροφές, αναγνωρίζοντας έτσι την πιθανή ύπαρξη ενός νομικού κενού προστασίας των ανθρώπων αυτών, και προτιμά να κάνει λόγο για *εκτοπισμό ή πληθυσμιακή μετακίνηση εξαιτίας φυσικών καταστροφών*³⁷. Ωστόσο, σύμφωνα με κατευθυντήριες οδηγίες του Γραφείου του Ύπατου Αρμοστή για τους Πρόσφυγες, ένας άνθρωπος θα μπορούσε να πληροί τα κριτήρια της Σύμβασης της Γενεύης, σε περίπτωση που φυσικές καταστροφές και γεγονότα που πρόκειται να εμφανισθούν στο άμεσο μέλλον συνδέονται με φαινόμενα ένοπλης σύρραξης και γενικευμένης βίας. Ακόμη όμως και σε αυτή την περίπτωση, τα προς συζήτηση φυσικά φαινόμενα θα πρέπει να συνδέονται με έναν από τους περιοριστικά αναφερόμενος στη Σύμβαση λόγους δίωξης, προκειμένου να μπορεί να γίνει λόγος για προσφυγικό καθεστώς³⁸.

Ομοίως, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν δέχεται τον όρο του περιβαλλοντικού/κλιματικού πρόσφυγα για τον πρόσθετο λόγο ότι το φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων λόγω της κλιματικής αλλαγής ενδέχεται να λάβει χώρα ακόμη και ενδοκοινοτικά, επομένως τίθεται ζήτημα σύγκρουσης ανάμεσα στο τυχόν προσφυγικό καθεστώς και

³⁵N.Myers, «*Environmental Refugees in a Globally Warmed World. Estimating the scope of what could become a prominent international phenomenon*», Oxford University Press on behalf of the American Institute of Biological Sciences, BioScience, Dec. 1993, Vol 43, No 11, pp. 752-761

³⁶D.Bates, ό.π.

³⁷ Από τη σύνοψη του βιβλίου της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες «*Οι πρόσφυγες του κόσμου: Σε αναζήτηση αλληλεγγύης*», 7^ο Κεφάλαιο, 2011-2012

³⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), «*Climate Change and Disaster Displacement; An Overview of UNHCR's role*», 2018, p.7

στην ελευθερία μετακίνησης και εγκατάστασης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως αυτή αναγνωρίζεται στους πολίτες των κρατών μελών της³⁹. Εξάλλου, σύμφωνα με το ισχύον νομικό πλαίσιο⁴⁰, αιτούντες άσυλο (και συνεπώς εν δυνάμει αναγνωρισμένοι πρόσφυγες) ενώπιον αρμόδιας υπηρεσίας κράτους μέλους της ΕΕ, μπορούν να είναι μόνο υπήκοοι τρίτης χώρας ή ανιθαγενείς και όχι πολίτες της ΕΕ. Επομένως, σε περίπτωση που η ΕΕ αποδεχόταν τον όρο «κλιματικός πρόσφυγας», θα προέκυπτε λογικό και νομικό αδιέξοδο στην περίπτωση κατά την οποία πολίτης κράτους μέλους αναγκαζόταν να εκτοπιστεί από την εστία του εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και επιθυμούσε να αναζητήσει προστασία από άλλο κράτος μέλος. Εξάλλου, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε Ψήφισμά του⁴¹, σχετικά με τη διπλωματία του κλίματος, ρητά διατυπώνει ότι «οι περιβαλλοντικοί μετανάστες δεν υπάγονται σε καθεστώς πρόσφυγα ούτε τυγχάνουν της διεθνούς προστασίας που παρέχεται στους πρόσφυγες, επειδή δεν αναγνωρίζονται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951». Αντ' αυτού, η Ένωση προτιμά να αναφέρεται σε «περιβαλλοντικά προκαλούμενες μετακινήσεις πληθυσμών» και σε «περιβαλλοντικά εκτοπισμένα πρόσωπα», όροι οι οποίοι αναδεικνύουν την περιβαλλοντική αλλαγή ως έναν εκ των παραγόντων που συμβάλλουν στο φαινόμενο της μετανάστευσης⁴².

Τέλος, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Μετανάστευσης δεν θεωρεί τον όρο *κλιματικοί πρόσφυγες* ως νομικά δόκιμο και προτείνει αντί αυτού τον όρο «περιβαλλοντικοί μετανάστες», τους οποίους περιγράφει ως «άτομα ή ομάδες ατόμων, τα οποία πρωτίστως για λόγους αιφνίδιας ή σταδιακής αλλαγής του περιβάλλοντος η οποία επηρεάζει καταφανώς τις συνθήκες διαβίωσής τους, αναγκάζονται ή επιλέγουν να εγκαταλείψουν τον τόπο συνήθους διαμονής τους μόνιμα ή προσωρινά και να μετεγκατασταθούν είτε εντός είτε εκτός των συνόρων της χώρας καταγωγής ή διαμονής τους»⁴³.

Συμπερασματικά, ο όρος του περιβαλλοντικού ή κλιματικού πρόσφυγα φαίνεται να είναι μάλλον καταχρηστικός, αφού νομικά δεν εμπίπτει σε έναν από τους πέντε,

³⁹J. Aarap, ό.π.

⁴⁰ Οδηγία 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, άρθρο 2 (β)

⁴¹ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 3^{ης} Ιουλίου 2018 σχετικά με τη διπλωματία στον τομέα του κλίματος (2017/2272 (INI))

⁴² Directorate General for Internal Policies, “Climate Refugees- Legal and Policy responses to environmentally induced migration”, 2011

⁴³ Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (IOM), «Γλωσσάριο για τη Μετανάστευση», λήμμα *environmental migrant*, διαθέσιμο σε: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

περιοριστικά αναφερόμενους λόγους δίωξης της Σύμβασης της Γενεύης του 1951. Ενδεχομένως, τα άτομα τα οποία εγκαταλείπουν τη χώρα καταγωγής ή προηγούμενης συνήθους διαμονής τους εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής ή φυσικών καταστροφών, να μπορούν να θεωρηθούν άτομα συμμετέχοντα σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, έννοια η οποία ωστόσο ακριβώς λόγω της ευρύτητάς της, οφείλει να πληροί συγκεκριμένες προϋποθέσεις προκειμένου να αναγνωριστεί ως τέτοια. Εξάλλου, σε περίπτωση αποδοχής και υιοθέτησης του όρου «περιβαλλοντικός/κλιματικός πρόσφυγας», θα προέκυπτε νομικό και εννοιολογικό αδιέξοδο, όσον αφορά ιδίως την περίπτωση των εσωτερικά εκτοπισμένων ένεκα της κλιματικής αλλαγής, δεδομένου ότι δεν νοείται αναγνώριση προσφυγικού καθεστώτος και παροχής διεθνούς προστασίας από το ίδιο το κράτος καταγωγής ενός ατόμου. Σε κάθε περίπτωση και όπως προκύπτει από το σύνολο των προαναφερθέντων ορισμών για τα άτομα που μετακινούνται ένεκα της κλιματικής αλλαγής ή φυσικών καταστροφών, φαίνεται να ελλείπει το στοιχείο της δίωξης. Ακόμη όμως και αν ήθελε θεαθεί ως δίωξη η επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου λόγω της κλιματικής αλλαγής, θα εξέλειπε ο φορέας της εν λόγω δίωξης, στοιχείο εξίσου απαραίτητο για την πληρότητα του ορισμού του πρόσφυγα, βάσει της Σύμβασης της Γενεύης. Σύμφωνα με την McAdam, οι κλιματικές αλλαγές, όσο ραγδαίες και επιζήμιες κι αν είναι, δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως δίωξη, όπως αυτή νοείται από τη διεθνή νομοθεσία, ιδίως επειδή ανακύπτει αδυναμία ως προς τον εντοπισμό του φορέα δίωξης⁴⁴. Αντιθέτως, ο Kolmannskog δέχεται την έννοια της «περιβαλλοντικής δίωξης», κυρίως σε περιπτώσεις κατά τις οποίες κυβερνήσεις συνεισφέρουν στην περιβαλλοντική καταστροφή ή ακόμη χειρότερα εξωθούν κοινωνικές ομάδες σε ακραία φτώχεια μολύνοντας το υδρευτικό δίκτυο ή καταστρέφοντας τις καλλιέργειες⁴⁵.

Σε κάθε περίπτωση και οπωσδήποτε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, οφείλουμε να θεωρήσουμε τη χρήση του όρου «περιβαλλοντικός ή κλιματικός μετανάστης» ως τη μάλλον ασφαλή.

⁴⁴ J. McAdam, “*Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*”, 2011, p.12

⁴⁵ V. Kolmannskog, “Climate Change, Environmental Displacement and International Law”, *Journal of International Development*, 24 (8), 2012

Κεφάλαιο 2^ο:Ρυθμιστικό πλαίσιο

A. Διεθνείς συνθήκες και πρωτοβουλίες σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο

Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα και τον ως άνω αναλυθέντα προβληματισμό γύρω από τη χρήση του όρου *μετανάστης* ή *πρόσφυγας*, φαίνεται να υφίσταται ρυθμιστικό κενό για την περίπτωση των κλιματικών μεταναστών, μιας και αυτοί δεν αναγνωρίζονται νομικά ως διακριτή ομάδα μετακινούμενων και ως εκ τούτου δεν χαίρουν προστασίας από συγκεκριμένο διεθνή φορέα ή δύναμη κάποιας διεθνούς και νομικά δεσμευτικής σύμβασης. Προκύπτει έτσι η ανάγκη θεμελίωσης ειδικού νομικού καθεστώτος για την ιδιαίτερη αυτή κατηγορία εκτοπισμένων, κατά τρόπο που αυτοί θα προστατεύονται επαρκώς είτε από το κράτος καταγωγής τους είτε από άλλα κράτη, ενδεχομένως στα πλαίσια καθιέρωσης συστήματος αλληλεγγύης και διαμοιρασμού ευθύνης. Υποστηρίζεται δε, ότι κατά την οριοθέτηση ειδικού νομικού πλαισίου για τους κλιματικούς μετανάστες, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τα ιδιόμορφα στοιχεία που αυτοί φέρουν, καθώς και ορισμένα εγγενή χαρακτηριστικά της παραδοσιακής έννοιας του πρόσφυγα, όπως η εξαναγκασμένη μετακίνηση και η ανάγκη προστασίας⁴⁶.

Εντούτοις, παρά την έλλειψη ενιαίου ρυθμιστικού πλαισίου, άξιες λόγου θεωρούνται ορισμένες δράσεις αναφορικά με το ζήτημα της κλιματικής μετανάστευσης, περιλαμβανομένων σχετικών πρωτοβουλιών, περιφερειακών συνθηκών, αλλά και μεμονωμένων προβλέψεων εντός διεθνών συμβατικών κειμένων, οι οποίες θα μπορούσαν δυνητικά να αποτελέσουν θεμέλιο λίθο για τη σύνταξη νέου συμβατικού κειμένου.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το βασικό νομικό πλαίσιο προστασίας των προσφύγων τίθεται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951, σύμφωνα με το προοίμιο της οποίας, σκοπός

⁴⁶ E. Pires-Ramos, “Climate Change, Disasters and Migration: Current Challenges to International Law”, published by Nomos Verlagsgesellschaft mbH, p.745, διαθέσιμο σε: https://www.jstor.org/stable/j.ctv941vsk.31?seq=7#metadata_info_tab_contents

των Ηνωμένων Εθνών είναι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών των προσφύγων, ενώ στο προσφυγικό καθεστώς αποδίδεται χαρακτήρας κοινωνικός και ανθρωπιστικός. Το δε Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1967, ήρε τους γεωγραφικούς και χρονικούς περιορισμούς αυτής, μιας και αρχικά η Σύμβαση αφορούσε αποκλειστικά τους Ευρωπαίους εκτοπισθέντες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου⁴⁷. Εντούτοις, όπως προειπώθηκε, η Σύμβαση της Γενεύης δεν φαίνεται να αφορά και να προστατεύει νομικά τους κλιματικά μετακινούμενους, οι οποίοι ως εκ τούτου δεν καλύπτονται από τον ορισμό και την έννοια του πρόσφυγα. Τίθεται, συνεπώς το ερώτημα, εάν και κατά πόσο μία νέα σύμβαση, ειδικώς αναφερόμενη στους περιβαλλοντικά μετακινούμενους πληθυσμούς είναι αναγκαία. Σε αυτό το πλαίσιο, σχεδόν τέσσερις δεκαετίες μετά τη σύναψη της Σύμβασης της Γενεύης και συγκεκριμένα το 2006, η κυβέρνηση του νησιωτικού κράτους των Μαλδιβών πρότεινε την υιοθέτηση ενός επιπλέον πρωτοκόλλου, το οποίο είχε ως σκοπό την μείωση και αποτροπή των ζημιών που προκαλούνται από φυσικές, ανθρωπογενείς ή μεικτές καταστροφές. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι στην εν λόγω πρωτοβουλία συμμετείχαν μεταξύ άλλων αντιπροσωπείες των Ηνωμένων Εθνών, ανεξάρτητα κράτη, εκπρόσωποι διεθνών οργανισμών και προγραμμάτων και ερευνητές. Το προτεινόμενο πρωτόκολλο περιελάμβανε την πρόβλεψη περιβαλλοντικών παραγόντων ως λόγων αναγνώρισης προσφυγικού καθεστώτος αλλά και τη δυνατότητα προστασίας σε περίπτωση εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων. Εντούτοις και παρά τον καινοτόμο χαρακτήρα της ως άνω πρότασης, θα πρέπει να αναγνωριστεί το γεγονός ότι το ζήτημα των κλιματικά μετακινούμενων, είναι κατά πολύ ευρύτερο από το ζήτημα του νομικού χαρακτηρισμού της εν λόγω ομάδας μεταναστών και ως εκ τούτου, η προτεινόμενη λύση συνθετότερη ⁴⁸.

Αντίστοιχη πρωτοβουλία έλαβε χώρα το 2009 από ακαδημαϊκούς και ερευνητές, οι οποίοι πρότειναν την υιοθέτηση Σύμβασης για Εκτοπισμένους Ανθρώπους εξαιτίας της Κλιματικής Αλλαγής (Convention for Persons Displaced by Climate Change), καταθέτοντας μάλιστα σχέδιο αυτής. Συγκεκριμένα, το σχέδιο προέβλεπε μεταξύ

⁴⁷ A. Heather, S. Jonathan, «“Unable to Return” in the 1951 Refugee Convention: Stateless Refugees and Climate Change», p. 1, διαθέσιμο σε: <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=873102088082120000102022087095087071063022072087058011076073013078082001067087111014062000018022024047055081001012030120075107107069090006054114110112085065011016098000069094113121003018000005110065122094090122009067020019093107090090109126065126088121&EXT=pdf&INDEX=TRUE>

⁴⁸ E. Pires-Ramos, ό.π., p. 750

άλλων τη δημιουργία διεθνούς οργανισμού δυνάμει της σύμβασης με αντικείμενο ενασχόλησης την περιβαλλοντική μετανάστευση, την μακροχρόνια μετεγκατάσταση των κλιματικά εκτοπισμένων είτε –κατά προτεραιότητα- εντός, είτε εκτός της χώρας καταγωγής τους, την καθιέρωση συστήματος διαμοιρασμένης ευθύνης για τη διαχείριση του ζητήματος ανάμεσα στα συμβαλλόμενα κράτη και την ίδρυση κοινού ταμείου με στόχο την οικονομική αρωγή πληγέντων από φυσικές καταστροφές, περιλαμβανομένης της στήριξης σχετικών προγραμμάτων αποκατάστασης από τα κράτη⁴⁹.

Σε παρόμοιο πλαίσιο, μέλη του Ινστιτούτου CRIDEAU, το οποίο ειδικεύεται σε θέματα περιβαλλοντικού δικαίου, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Λιμόζ, διατύπωσαν σχέδιο σύμβασης⁵⁰ με έμφαση στα δικαιώματα όσων εγκαταλείπουν τον τόπο καταγωγής τους, έπειτα από μία καταστροφή. Το εν λόγω σχέδιο προέβλεπε τόσο συνεργασία με ήδη υπάρχοντες θεσμούς, πολιτικές, διεθνείς οργανισμούς και μη κυβερνητικές οργανώσεις, όσο και νέες, καινοτόμες ιδέες, όπως η καθιέρωση μηχανισμών κατάλληλης προετοιμασίας και ενημέρωσης κατοίκων περιοχών, οι οποίες απειλούνται από φυσικές καταστροφές ή ακραία κλιματικά φαινόμενα. Μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες καινοτομίες που αποπειράθηκε να εισαγάγει το σχέδιο, ήταν η δημιουργία ενός συγκεκριμένου σχηματισμού για τον περιβαλλοντικό εκτοπισμό (World Agency for Environmental Displacement), με συμμετοχή μεταξύ άλλων και μη κρατικών φορέων, καθώς και η ίδρυση ταμείου, το οποίο θα χρηματοδοτούταν αφενός μεν από υποχρεωτικές συνεισφορές των συμβαλλομένων κρατών, αφετέρου δε από εθελοντικές συνεισφορές ιδιωτών και επιχειρήσεων.

Επιπλέον, η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου συνέταξε επίσης σχέδιο σύμβασης για την Προστασία των Ανθρώπων σε Περιπτώσεις Καταστροφών, δίνοντας έμφαση στο ανθρωπιστικό δίκαιο και την ανάγκη αλληλεγγύης, αρωγής και συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη (πληγέντα και μη) και άλλους φορείς⁵¹. Εξάλλου, σύμφωνα με τον M. Prieur, το ανθρωπιστικό δίκαιο όπως αυτό διαμορφώνεται από ήδη υπάρχουσες διεθνείς συνθήκες, καθώς και κανόνες ήπιου ή εθιμικού δικαίου θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως βάση για τη σύνταξη μίας συνθήκης για την προστασία και το

⁴⁹ D. Hodgkinson et al. 2009 IOP Conf Series, “Towards a convention for persons displaced by climate change: Key issues and preliminary responses”, διαθέσιμο σε: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1307/6/56/562014/pdf>

⁵⁰ Διαθέσιμο σε: <https://cidce.org/en/>

⁵¹ E. Pires-Ramos, ό.π.

νομικό καθεστώς των περιβαλλοντικά εκτοπισμένων. Η Διακήρυξη του Ρίο (1992), λόγου χάρη, ήδη προβλέπει ότι «τα κράτη οφείλουν να ενημερώνουν το ένα το άλλο σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών και άλλων επειγουσών συνθηκών, οι οποίες είναι πιθανό να επιφέρουν επιζήμιες συνέπειες στο περιβάλλον» και ότι «η διεθνής κοινότητα θα πρέπει να καταβάλει προσπάθειες, ώστε να παράσχει αρωγή στα πληγέντα κράτη». Πρόκειται για πρόβλεψη, η οποία θεωρείται ότι μετουσιώνει το νόημα του Ψηφίσματος 45/100 του 1988 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, σχετικά με την ανθρωπιστική βοήθεια στα θύματα φυσικών καταστροφών. Χρήσιμο υλικό, το οποίο θα μπορούσε να λειτουργήσει ως θεμέλιο μίας πιθανής νέας σύμβασης, παρέχουν και άλλα Ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, καθώς και η Διακήρυξη του Hyogo(2005) για τη μείωση των φυσικών καταστροφών και την πρόληψη των κινδύνων⁵².

Επιπλέον, ενδιαφέρον παρουσιάζει η Πρωτοβουλία Nansen (Nansen Initiative), μία δράση συνεργασίας, η οποία ξεκίνησε από τη Νορβηγία και την Ελβετία, με αντικείμενο αποκλειστικά τη διασυννοριακή κλιματική μετανάστευση. Στόχος της πρωτοβουλίας είναι η δημιουργία μίας συμμαχίας κρατών, στα πλαίσια της οποίας θα αναπτυχθούν οι καλύτερες δυνατές πρακτικές για την προστασία των περιβαλλοντικά πληγέντων πληθυσμών, οι οποίοι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη χώρα καταγωγής τους⁵³. Συμμετοχή στην εν λόγω πρωτοβουλία έχουν μάλιστα εκπρόσωποι διεθνών οργανισμών, μη κυβερνητικές οργανώσεις, ερευνητές, αλλά και ανεξάρτητα κράτη, κυρίως σε συμβουλευτικό επίπεδο⁵⁴.

Περαιτέρω, σε συμβατικό επίπεδο, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, αναγνωρίζεται η ύπαρξη θεμελιώδους δικαιώματος ελευθερίας, ισότητας και διαβίωσης υπό κατάλληλες συνθήκες, σε περιβάλλον ισότητας το οποίο προάγει την αξιοπρέπεια και το ευ ζην. Αναγνωρίζεται, δηλαδή, η αλληλεξάρτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον, υπό ευρεία έννοια. Αντίστοιχα, η Σύμβαση του 1989 για τα Δικαιώματα του Παιδιού, περιέχει ρητή σύσταση προς τα συμβαλλόμενα κράτη μέρη, όπως λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα προκειμένου να

⁵² M.Prieur, “Draft Convention on the International Status of Environmentally -Displaced Persons”, published by the American Bar Association, (The Urban Lawyer, Fall 2010/Winter 2011, Vol. 42/43, No4), p. 251

⁵³ P-D. Warren, “Forced Migration After Paris COP21: Evaluating the Climate Change Displacement Coordination Facility”, Columbia Law Review, December 2016, Vol. 116, No 8, pp.2103-2144

⁵⁴ Βλ. <https://www.nanseninitiative.org/secretariat/>

καταπολεμήσουν τις ασθένειες και τον υποσιτισμό , μέσω παροχής τροφίμων και καθαρού πόσιμου νερού, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους της περιβαλλοντικής μόλυνσης. Επιπλέον, οι Οδηγίες των ΗΕ σχετικά με ζητήματα εσωτερικού εκτοπισμού (1998), προβλέπουν μεν πλαίσιο προστασίας των θυμάτων φυσικών καταστροφών, τα οποία δεν διασχίζουν τα σύνορα της χώρας καταγωγής τους, ωστόσο πρόκειται για κείμενο μη νομικά δεσμευτικό, ενώ ακόμα και ως προς τις χώρες οι οποίες έχουν προβεί σε ενσωμάτωση των οδηγιών στο δικαϊκό τους σύστημα, υφίστανται αμφιβολίες σχετικά με την ορθή μεταφορά αυτών⁵⁵.

Εξάλλου, ιδιαίτερα όσον αφορά την περίπτωση των εσωτερικά εκτοπισμένων (IDPs- Internally Displaced Persons), αυτοί εμπίπτουν στο πεδίο που θέτουν οι Κατευθυντήριες Οδηγίες για τους Εσωτερικά Εκτοπισμένους της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, σύμφωνα με τις οποίες άτομα τα οποία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, ιδίως εξαιτίας ένοπλης σύγκρουσης ή καταστάσεων γενικευμένης βίας ή παραβιάσεων των δικαιωμάτων τους ή φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών, χωρίς ωστόσο να διασχίσουν τα σύνορα της χώρας τους, χαίρουν προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους, περιλαμβανομένου του δικαιώματος να λάβουν φροντίδα και ανθρωπιστική βοήθεια. Αντίστοιχα, η Διακήρυξη των Αρχών Διεθνούς Δικαίου για τους Εσωτερικά Εκτοπισμένους, αφορά άτομα τα οποία αναγκάστηκαν να μετεγκατασταθούν εντός της χώρας καταγωγής τους, εξαιτίας οιαδήποτε λόγου, όπως φυσικές ή ανθρωπογενείς καταστροφές ή μεγάλης κλίμακας αναπτυξιακά έργα, όπου το υπεύθυνο κράτος ή οι de facto διοικούσες αρχές δεν δύνανται να προστατεύσουν και να συνδράμουν τις ανωτέρω πληθυσμιακές ομάδες, παραβιάζοντας έτσι θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματά τους. Τέλος, η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, θεωρεί εαυτή υπεύθυνη και αρμόδια να παράσχει προστασία σε εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα, στην περίπτωση που αυτά κρίνεται ότι θα αναγνωρίζονταν ως πρόσφυγες, εάν διέσχισαν τα σύνορα της χώρας καταγωγής τους⁵⁶.

⁵⁵ J. Apar, “The concept of climate refugee. Towards a possible definition”, European Parliament Briefing, February 2019, p. 6

⁵⁶B. Mayer, “Sustainable Development Law on Climate Change. Legal Working Paper Series”, IDLO, March 2011, διαθέσιμο σε: https://www.cisdl.org/public/docs/legal/Mayer%20Benoit_International%20Law%20and%20Climate%20Migrants.pdf

Σε περιφερειακό επίπεδο, η Σύμβαση της Καμπάλα αποτελεί το πρώτο νομικά δεσμευτικό κείμενο, το οποίο προβλέπει υποχρέωση προστασίας και αρωγής των εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων περιλαμβανομένων των πληγέντων από φυσικές ή ανθρωπογενείς καταστροφές ή από καταστροφές προκληθείσες από αναπτυξιακά έργα. Πρόκειται για εξέλιξη εξαιρετικά σημαντική, ωστόσο εκτείνεται σε αποκλειστικά περιφερειακό επίπεδο, αφού αφορά εκτοπισμένους πληθυσμούς εντός Αφρικής και ως κείμενο έχει υιοθετηθεί από την Αφρικανική Ένωση και εφαρμόζεται ήδη από τα τέλη του 2012⁵⁷. Από την πλευρά του, ο Οργανισμός Αμερικανικών Εθνών αναγνωρίζει τις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στα ανθρώπινα δικαιώματα, εστιάζοντας ωστόσο στην περίπτωση των εσωτερικά εκτοπισμένων πληθυσμών⁵⁸. Τέλος, η ASEAN έχει ήδη από το 2009 τοποθετήσει την κλιματική αλλαγή και τις δυσμενείς συνέπειες αυτής στην ατζέντα των προτεραιοτήτων της, ενώ η αρμόδια ομάδα εργασίας προάγει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, προς αποτροπή των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη αυτών⁵⁹.

Όσον αφορά δε, το περιβαλλοντικό σκέλος του ζητήματος και την εν γένει διαχείριση της κλιματικής αλλαγής, τα κράτη φαίνεται να έχουν τριών ειδών υποχρεώσεις και συγκεκριμένα την (προληπτική) υποχρέωση επιβράδυνσης της κλιματικής αλλαγής, ιδίως μέσω της ελάττωσης εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, την υποχρέωση προσαρμογής στις απειλές που αναδεικνύονται ένεκα της κλιματικής αλλαγής και τέλος την υποχρέωση προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών αναγκών όσων απειλούνται από την κλιματική αλλαγή. Παρατηρείται, συνεπώς ότι οι τρεις ως άνω υποχρεώσεις αναπτύσσονται σε τρία διαφορετικά επίπεδα του φαινομένου, ήτοι στο επίπεδο των αιτιών (υποχρέωση ελάττωσης/επιβράδυνσης), στο επίπεδο των αναπόφευκτων επιδράσεων (υποχρέωση προσαρμογής) και τέλος στο επίπεδο των συνεπειών (υποχρέωση προστασίας). Πρόκειται για υποχρεώσεις, οι οποίες σχετίζονται και με το ειδικότερο ζήτημα των πληθυσμιακών μετακινήσεων, καθώς μέσω της ορθής εκπλήρωσής τους, είναι δυνατό αφενός μεν να αποφευχθεί ή έστω περιοριστεί η ανάγκη μετακίνησης εξαιτίας ακραίων κλιματικών συνθηκών ή φαινομένων, αφετέρου δε να ληφθούν μέτρα διευκόλυνσης της διαβίωσης κάτω από

⁵⁷ J. Apan, ό.π

⁵⁸ UNHCR, W.Kalin-N.Schrepfer, “Protecting People Crossing Borders in the Context of Climate Change. Normative Gaps and Possible Approaches”, University of Bern, February 2012, p.49

⁵⁹ UNHCR, W.Kalin-N.Schrepfer, ό.π, p. 48 και <https://environment.asean.org/awgccc/>

τις νέες περιστάσεις και τέλος, να προστατευθούν επαρκώς όσοι εν τέλει εξωθήθηκαν σε περιβαλλοντική μετανάστευση.

Άξια αναφοράς είναι η Σύμβαση –Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, η οποία αποτελεί και το κυριότερο διεθνές νομικό κείμενο αναφορικά με την καταπολέμηση της κλιματικής κρίσης. Σύμφωνα με αυτή και σε συνδυασμό με τα ευρήματα της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή, τέσσερις είναι οι κυριότεροι και πιο κρίσιμοι κλιματικοί παράγοντες που σχετίζονται με τις πληθυσμιακές μετακινήσεις και συγκεκριμένα ο περιορισμός διαθέσιμων υδάτινων πόρων, η μείωση απόδοσης των καλλιεργειών, ο κίνδυνος (παράκτιων) πλημμυρών ή καταιγίδων και τέλος οι εν γένει αρνητικές επιδράσεις στην υγεία των ατόμων⁶⁰. Δυνάμει της εν λόγω σύμβασης – πλαισίου, υπεγράφησαν αργότερα άλλες, βαρύνουσας σημασίας συμφωνίες, όπως το Πρωτόκολλο του Κιότο (1997) και η Συνθήκη των Παρισίων (2015), όπου τα μέρη έθεσαν ως στόχο τη μείωση της θερμοκρασίας του πλανήτη, μέσω του περιορισμού εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Μάλιστα, στο προοίμιο της Συνθήκης των Παρισίων αναφέρεται ρητά ότι τα μέρη αναγνωρίζουν το γεγονός ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί αντικείμενο υψίστης σημασίας και ανησυχίας για την ανθρωπότητα και ότι οφείλουν, κατά την ανάληψη σχετικής δράσης, να λαμβάνουν υπόψη τα ανθρώπινα δικαιώματα ιδίως των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, περιλαμβανομένων των προσφύγων⁶¹. Επιπλέον, στα πλαίσια των πρόωρων διαπραγματεύσεων της Συνθήκης, τέθηκε το θέμα δημιουργίας δομής συντονισμού για την προστασία όσων εκτοπίζονται λόγω της κλιματικής αλλαγής, υπό την αιγίδα της Σύμβασης – Πλαίσιο των ΗΕ. Αν και η ως άνω πρόταση δεν υλοποιήθηκε και παρά το γεγονός ότι πουθενά στο κυρίως μέρος της Συνθήκης των Παρισίων, δεν γίνεται αναφορά στο ζήτημα της περιβαλλοντικής μετανάστευσης, εντούτοις τόσο η προαναφερθείσα αναφορά στο προοίμιο όσο και η πρόταση σύστασης δομής για τους κλιματικά εκτοπισμένους, αποτελούν ενδείξεις ενδιαφέροντος της διεθνούς κοινότητας και αναγνώρισης του φαινομένου ως υπαρκτού.⁶²

⁶⁰ J. Apar, ό.π.

⁶¹ Paris Agreement, UN 2015, διαθέσιμο σε: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

⁶² P-D. Warren, ό.π., pp.2134

Β. Ο ρόλος των Ηνωμένων Εθνών και του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης

Το ζήτημα της περιβαλλοντικής μετανάστευσης δεν θα μπορούσε να μην είχε απασχολήσει τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών και τους φορείς και οργανισμούς που δρουν υπό την αιγίδα του. Χαρακτηριστικές και ιδιαίτερα ανησυχητικές κρίνονται οι προβλέψεις των ΗΕ σχετικά με τήξη έως και του 30% της συνολικής επιφάνειας των πάγων στη γη έως το 2100, αν δεν σημειωθεί άμεση και σημαντική μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, φαινόμενο το οποίο ο ΟΗΕ εκτιμά ότι μπορεί να οδηγήσει στον εκτοπισμό περισσότερων από ενός δισεκατομμυρίου ανθρώπων παγκοσμίως⁶³.

Σημείο αναφοράς θεωρείται ο πρώτος ανοιχτός διάλογος που διοργάνωσε το 2007 το Συμβούλιο Ασφαλείας των ΗΕ, σχετικά με την κλιματική αλλαγή και τους τρόπους με τους οποίους αυτή μπορεί να επηρεάσει την διεθνή ασφάλεια⁶⁴. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι υπήρξαν κράτη όπως η Κίνα και το Πακιστάν, τα οποία έκριναν ότι η εν λόγω θεματική έγκειται εκτός του πεδίου δράσης και αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου Ασφαλείας, τη στιγμή που νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού Ωκεανού, όπως το Παλάου και η Παπούα Νέα Γουινέα, επεσήμαναν ότι για εκείνα η κλιματική αλλαγή δεν αποτελεί μικρότερη απειλή απ' ό,τι τα όπλα ή οι βομβιστικές επιθέσεις. Στο πλαίσιο του ανοιχτού αυτού διαλόγου, ακούστηκαν ενδιαφέρουσες απόψεις, ορισμένες εκ των οποίων συνέδεσαν ρητά την κλιματική αλλαγή με την ανθρώπινη μετανάστευση. Μάλιστα, ο ίδιος ο (τότε) Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών, Ban Ki-moon, κατονόμασε τις μαζικές μεταναστευτικές ροές ως μία από τις απόρροιες της αλλαγής του κλίματος, οι οποίες θα μπορούσαν με τη σειρά τους να γεννήσουν περαιτέρω προβλήματα, όπως εμπόλεμες συρράξεις και κοινωνικές αναταραχές, στο όνομα της δίκαιης κατανομής των πόρων⁶⁵.

Αξιόλογη θεωρείται και η θέση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή (Intergovernmental Panel for Climate Change-IPCC), η οποία δρα υπό την αιγίδα του ΟΗΕ. Ήδη στην πέμπτη έκθεση αξιολόγησης της Επιτροπής, η

⁶³ Hellenic Weather, “Μαζική μετανάστευση εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής”, 3 Μαρτίου 2020

⁶⁴ Paper from the High Representative and the European Commission to the European Council, “Climate Change and International Security, Spring 2008, p.2

⁶⁵ United Nations, Meetings Coverage and Press Releases: Press Release_Security Council, διαθέσιμο σε: <https://www.un.org/press/en/2007/sc9000.doc.htm>

μετανάστευση παρουσιάζεται ως μέσο προσαρμογής σε ακραία καιρικά φαινόμενα ή/και σε μεταβολές του κλίματος, όπως αυτές εξελίσσονται σε βάθος χρόνου. Ορισμένοι εκ των ερευνητών που συμμετείχαν στην κατάρτιση της έκθεσης μάλιστα, τονίζουν ότι σε πολλές περιπτώσεις, ομάδες του πληθυσμού ή μεμονωμένα άτομα επιλέγουν να μεταναστεύσουν προβλέποντας τον τρόπο με τον οποίο το κλίμα της περιοχής όπου ζουν αναμένεται να αλλάξει, ούτως ώστε να μην χρειαστεί να εγκαταλείψουν εσπευσμένα τις εστίες τους, όταν θα είναι πια αργά⁶⁶. Με ενδιαφέρον αναμένεται η δημοσίευση της έκτης έκθεσης αξιολόγησης της Επιτροπής, εντός του 2022.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη απόφαση (*Teitiota v. New Zealand*)⁶⁷ της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, σύμφωνα με την οποία, τα κράτη υποδοχής ατόμων που εγκατέλειψαν τη χώρα καταγωγής τους εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, δεν θα πρέπει να επιστρέφονται σε αυτή αν εκεί κινδυνεύουν με καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους, λόγω των δεινών περιβαλλοντικών συνθηκών. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την περίπτωση πολίτη και κατοίκου του νησιωτικού κράτους Κιριμπάτι, ο οποίος υπέβαλε αίτηση διεθνούς προστασίας από τη Νέα Ζηλανδία, εξαιτίας του κινδύνου εξαφάνισης που αντιμετώπιζε η χώρα του, λόγω της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης. Μετά την τελεσίδικη απόρριψη του αιτήματός του, ο *Teitiota* έθεσε το ζήτημα ενώπιον της Επιτροπής των ΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η οποία αν και επιβεβαίωσε την απόφαση του ανώτατου δικαστηρίου της Ν. Ζηλανδίας, εντούτοις επεσήμανε ότι δεν θα πρέπει να διατάσσεται η επιστροφή των αιτούντων στη χώρα καταγωγής τους, εάν σε αυτή κινδυνεύει η ζωή τους ή τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματά τους, εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής. Αν και μη νομικά δεσμευτική, η συγκεκριμένη απόφαση είναι η πρώτη που ασχολείται με την προσπάθεια ενός ατόμου να διεκδικήσει τη χορήγηση προσφυγικού καθεστώτος, εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής⁶⁸ και θα μπορούσε υπό συνθήκες, να

⁶⁶ Climate and Migration Coalition, “What has the IPCC actually said about migration and climate change?”

⁶⁷ *Ioane Teitiota v. New Zealand* (advance unedited version), CCPR/C/127/D/2728/2016, UN Human Rights Committee (HRC), 7 January 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/cases/HRC.5e26f7134.html>

⁶⁸ M. Aleksandrova et al., “A real game changer? The implications of the UN’s ruling on ‘climate refugees’”, German Development Institute, The Current Column of February 2020, pp 1-2

λειτουργήσει ως πολύτιμη βάση για την προστασία των περιβαλλοντικά εκτοπισμένων ατόμων, στο μέλλον⁶⁹.

Ιδιαίτερα σημαντικός κρίνεται ο ρόλος της Ύπατης Αρμοστείας των ΗΕ για τους Πρόσφυγες, η οποία θεωρεί τους κλιματικά μετακινούμενους πληθυσμούς ως χρήζοντες προστασίας, τους παρέχει αρωγή και φροντίζει για την άμβλυνση της ευαλωτότητάς τους απέναντι σε μελλοντικές φυσικές καταστροφές και δεινές περιβαλλοντικές συνθήκες. Αναγνωρίζει δε την κλιματική αλλαγή ως πολλαπλασιαστή των απειλών που ορισμένες ομάδες του πληθυσμού αντιμετωπίζουν και συνδέει το φαινόμενο με τις ολοένα αυξανόμενες μεταναστευτικές ροές ⁷⁰. Μάλιστα, σε κατευθυντήριες οδηγίες που εξέδωσε το 2017 σχετικά με τη διεθνή προστασία, αναφέρθηκε ρητά στους κλιματικά εκτοπισμένους, ως χαρακτηριστική περίπτωση ατόμων τα οποία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα καταγωγής ή συνήθους διαμονής τους, αδυνατώντας να επιστρέψουν σε αυτή, χωρίς ωστόσο να μπορούν να αναγνωριστούν ως πρόσφυγες και να λάβουν καθεστώς διεθνούς προστασίας. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα από την αναγνώριση του ρυθμιστικού αυτού κενού, η Ύπατη Αρμοστεία ενθαρρύνει τα κράτη υποδοχής να παρέχουν άλλου είδους προστασία προς τους περιβαλλοντικά εκτοπισμένους, ενδεχομένως στη βάση των αρχών του ανθρωπισμού και της αλληλεγγύης, εφόσον κριθεί ότι σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα καταγωγής τους αυτοί θα εκτεθούν σε κίνδυνο και δεν θα λάβουν αποτελεσματική προστασία από τις κρατικές αρχές⁷¹. Παρόμοια θέση εκφράζει και σε δημοσίευσή της αναφορικά με τη νομική προστασία των ατόμων που διαφεύγουν πεδίων μάχης και χωρών που πλήττονται από λιμό, στην οποία προβαίνει σε σύσταση προς τα κράτη υποδοχής να παρέχουν προστασία στα πλαίσια του εθνικού δικαίου⁷². Εξάλλου, η συμβολή στην παροχή νομικής καθοδήγησης και την εύρεση πολιτικών και πρακτικών λύσεων για τη προστασία όσων εκτοπίζονται εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής ή φυσικών καταστροφών, περιλαμβάνεται στον στρατηγικό σχεδιασμό της

⁶⁹ UNHCR, “UN Human Rights Committee decision on climate change is a wake-up call, according to UNHCR”, 24 January 2020

⁷⁰ UNHCR, “Climate change and disaster displacement”, διαθέσιμο σε: <https://www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html>

⁷¹ UNHCR, “Persons in need of international protection”, June 2017, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/docid/596787734.html>

⁷² UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Legal considerations on refugee protection for people fleeing conflict and famine affected countries, 5 April 2017, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/docid/5906e0824.html>

Υπατης Αρμοστείας, για το διάστημα 2017-2021, γεγονός που αναδεικνύει την ανησυχία του οργανισμού για το φαινόμενο⁷³.

Σε έκθεσή του⁷⁴, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης συνδέει την κλιματική αλλαγή και συγκεκριμένα την υπερθέρμανση του πλανήτη με την επιδείνωση των συνθηκών της ανθρώπινης διαβίωσης, αναγνωρίζοντας την νοτιοδυτική Ασία και την βορειοδυτική Αφρική ως τις πλέον ευάλωτες περιοχές, για τις οποίες μάλιστα οι προβλέψεις διαγράφονται εξίσου δυσοίωτες. Εντούτοις, σύμφωνα με την εν λόγω έκθεση, η σύνδεση της κλιματικής αλλαγής με το φαινόμενο της μετανάστευσης θα πρέπει να εξετάζεται υπό ευρεία έννοια. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι η κλιματική αλλαγή είναι σε θέση να αποτελέσει απειλή για την ανθρώπινη υγεία, να οξύνει τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες ή ακόμη και να οδηγήσει σε ανθρωπιστικές κρίσεις, υποδαυλίζοντας ενίοτε τις ήδη υπάρχουσες διενέξεις ανάμεσα σε πληθυσμιακές ομάδες. Εξάλλου, ακόμη κι αν η σχέση αιτίου-αιτιατού ανάμεσα στην κλιματική αλλαγή και τη μετανάστευση δεν είναι συνήθως άμεση, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις ομάδες του πληθυσμού καλούνται να υπομείνουν αντίξοες περιβαλλοντικές συνθήκες, καθώς δεν δύνανται να μετακινηθούν, κυρίως λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων.

Γ. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης και οι ανεξάρτητες πρωτοβουλίες ευρωπαϊκών κρατών

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζει το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής ως παράγοντα ο οποίος επηρεάζει και δη επιδεινώνει τις πληθυσμιακές μετακινήσεις, ενώ εκτιμά ότι οι περιβαλλοντικοί μετανάστες αναμένεται να ανέρχονται σε είκοσι πέντε εκατομμύρια έως ένα δισεκατομμύριο, μέχρι το 2050⁷⁵. Εξάλλου, στο προαναφερθέν ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τη διπλωματία στον τομέα του κλίματος, λαμβάνεται ρητά υπόψη η άμεση και έμμεση επίπτωση της κλιματικής αλλαγής στη μετανάστευση, δεδομένου ότι όλο και περισσότεροι άνθρωποι ωθούνται

⁷³ UNHCR, “UNHCR’s Strategic Directions 2017-2021”, p.19

⁷⁴ IOM, “Extreme Heat and Migration. The impacts of threats to habitability from increasing and extreme heat exposure due to climate change on migration movements”, 2016

⁷⁵ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο-Επικαιρότητα, «Εξερευνώντας τα αίτια της μετανάστευσης: Γιατί μεταναστεύουν οι άνθρωποι;», Ιούλιος 2020

να μετακινηθούν σε λιγότερο ευάλωτες περιοχές εντός ή εκτός των χωρών τους, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο⁷⁶. Για πρώτη φορά, η ΕΕ έθιξε επισήμως το ζήτημα της περιβαλλοντικής μετανάστευσης το 1999 στην απόφαση με τίτλο «Περιβάλλον, Ασφάλεια και Εξωτερική Πολιτική», όπου καταπιάστηκε με ζητήματα αναπτυξιακής πολιτικής, καθώς και με τους πιθανούς κινδύνους που θα μπορούσε να ελλοχεύει το φαινόμενο για την Ένωση⁷⁷.

Αξιόλογος θεωρείται ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία αναπτύσσει διεθνούς εμβέλειας δράση, με σκοπό την μείωση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής σε ευάλωτες χώρες του πλανήτη, χωρίς ωστόσο να έχει προβεί σε νομική αναγνώριση της περιβαλλοντικής μετανάστευσης ως άμεση απόρροια της κλιματικής αλλαγής. Στα πλαίσια της ενασχόλησής της με το ζήτημα, το 2007 η Επιτροπή εγκαινίασε ένα διετές ερευνητικό πρόγραμμα συσχέτισης των πιθανών σεναρίων αναγκαστικής μετανάστευσης με την κλιματική αλλαγή. Βασικοί στόχοι του προγράμματος υπήρξαν αφενός μεν η εξέταση των άμεσων και έμμεσων παραγόντων που ωθούν στην αναγκαστική μετανάστευση, αφετέρου δε η διερεύνηση της σύνδεσης μεταξύ της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της μετανάστευσης, μέσω μελέτης συγκεκριμένων περιπτώσεων (case studies) απ' όλο τον κόσμο. Τον Μάιο του 2009 η Επιτροπή δημοσίευσε την έκθεση των συμπερασμάτων του ερευνητικού της προγράμματος, στην οποία επεσήμανε την επιδείνωση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής και συνακόλουθα της μετανάστευσης, ενώ επιτόνιζε και το γεγονός ότι οι μόνιμες πληθυσμιακές μετακινήσεις τείνουν να ξεπερνούν ποσοτικά τις προσωρινές. Περαιτέρω, περίπου ένα χρόνο πριν τη δημοσίευση της ως άνω έκθεσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε συνεργασία με τον τότε Υπάτο Εκπρόσωπο Javier Solana, είχαν παρουσιάσει ενώπιον του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου έκθεση σχετική με τις απειλές που η κλιματική αλλαγή δύναται να θέσει στη διεθνή ασφάλεια, περιλαμβανομένης της ασφάλειας της Ένωσης, μέσω της αύξησης των μεταναστευτικών ροών. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληγε η έκθεση, τόνιζε το γεγονός ότι ήταν προς το

⁷⁶Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 3^{ης} Ιουλίου 2018 σχετικά με τη διπλωματία στον τομέα του κλίματος (2017/2272 (INI))

⁷⁷ Petrillo Enza Roberta, (2015) Environmental Migrations from Conflict-Affected Countries: Focus on EU Policy Response, Χάγη, The Hague Institute for Global Justice

συμφέρον της Ένωσης να γίνει ορθή διαχείριση των ζητημάτων ασφαλείας ως απόρροια της κλιματικής αλλαγής, μέσω λήψης και εφαρμογής κατάλληλων μέτρων⁷⁸.

Το δε Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από την πλευρά του, με το από 4 Οκτωβρίου 2017 ψήφισμά του σχετικά με το Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, στη Βόννη της Γερμανίας, αναγνώρισε τη φύση και την έκταση του προβλήματος των πληθυσμιακών μετακινήσεων που οφείλονται σε κλιματικά αίτια και των μεταναστεύσεων που προκαλούνται από την αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη⁷⁹. Σε άλλο ψήφισμά του, την ίδια χρονιά, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επέστησε την προσοχή της Ένωσης, τονίζοντας ότι ως υπερεθνικός σχηματισμός οφείλει να αναζητήσει στην οικονομική ανέχεια και στην κλιματική αλλαγή, τις πραγματικές αιτίες των αυξανόμενων μεταναστευτικών τάσεων, σε εναρμόνιση και με την «Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» των ΗΕ. Παράλληλα, κάλεσε τόσο την ΕΕ όσο και τα κράτη μέλη να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις που ανέλαβαν με τη σύναψη της Συνθήκης των Παρισίων, για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και να αναλάβουν ηγετικό ρόλο στην αναγνώριση της επίδρασης αυτής της τελευταίας στις μαζικές πληθυσμιακές μετακινήσεις⁸⁰.

Εντούτοις, δεν υπάρχει προς το παρόν κάποιο όργανο με αντικείμενο ενασχόλησης τους περιβαλλοντικά εκτοπισμένους, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για μέρος της νομικής ακαδημαϊκής κοινότητας, οι οδηγίες του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για τη θέσπιση ελάχιστων απαιτήσεων για την αναγνώριση και το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών ή απάτριδων ως προσφύγων ή ως προσώπων που χρήζουν διεθνούς προστασίας για άλλους λόγους, καθώς και για τη χορήγηση παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων, θα μπορούσαν να εφαρμοστούν και στην περίπτωση των κλιματικών μεταναστών.

Συγκεκριμένα, η πρώτη εκ των δύο οδηγιών (2004/83⁸¹), θέτει κοινά για όλα τα κράτη μέλη ελάχιστα κριτήρια για την παροχή διεθνούς προστασίας, σε υπηκόους τρίτων χωρών. Σύμφωνα με την οδηγία, ως δικαιούχος επικουρικής προστασίας ορίζεται ο

⁷⁸ T. Schmedding, διπλωματική εργασία με θέμα: “Environmental Migration: A Global issue under European Union Leadership?”, ακαδημαϊκό έτος 2010/1011, Αγγλόφωνο τμήμα του Centre International de formation europeene., p.45-46

⁷⁹ Διαθέσιμο στην επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0380_EN.html

⁸⁰ J.Apap, «The Concept of “Climate Refugee”. Towards a possible definition», European Parliament, EPRS, February 2019, p.9

⁸¹ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:el:HTML>

υπήκοος τρίτης χώρας ή ανιθαγενής, που δεν πληροί τις προϋποθέσεις να αναγνωρισθεί ως πρόσφυγας, αλλά σε σχέση με τον οποίο υπάρχουν ουσιώδεις λόγοι να πιστεύεται ότι, αν επιστρέψει στη χώρα καταγωγής ή προηγούμενης συνήθους διαμονής του, θα αντιμετωπίσει πραγματικό κίνδυνο να υποστεί σοβαρή βλάβη, η οποία συνίσταται σε θανατική ποινή ή εκτέλεση, βασανιστήρια ή απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία και τέλος σε σοβαρή και προσωπική απειλή κατά της ζωής ή σωματικής του ακεραιότητας ως αμάχου, λόγω αδιάκριτης άσκησης βίας σε καταστάσεις διεθνούς ή εσωτερικής ένοπλης σύρραξης. Διευκρινίζεται δε ότι δεν τίθεται θέμα παροχής επικουρικής προστασίας, σε περίπτωση που υπάρχει δυνατότητα μετεγκατάστασης του ατόμου, ήτοι μεταφοράς του σε τμήμα της χώρας καταγωγής ή προηγούμενης συνήθους διαμονής του, όπου δεν διατρέχει πραγματικό κίνδυνο σοβαρής βλάβης, όπως αυτή αναλύθηκε ακριβώς ανωτέρω. Προκύπτουν, έτσι, δύο τουλάχιστον προβληματικά σημεία όσον αφορά συγκεκριμένα τους κλιματικούς μετανάστες. Πρώτον, ενδέχεται να μην καλύπτονται από το καθεστώς επικουρικής προστασίας λόγω του ότι ενδεχομένως δύνανται να λάβουν επαρκή προστασία σε τμήμα της χώρας καταγωγής τους, άλλο από αυτό της μόνιμης κατοικίας τους, το οποίο επλήγη από φυσική καταστροφή ή το περιβάλλον του οποίου σταδιακά υποβαθμίστηκε, ως συνέπεια της κλιματικής αλλαγής. Δεύτερον, καμία από τις εκφάνσεις της βλάβης, όπως αυτές αποδίδονται στην οδηγία, δεν φαίνεται να καλύπτει την περίπτωση των κλιματικά εκτοπισμένων, παρά το γεγονός ότι σκοπός του θεσμού της επικουρικής προστασίας είναι ακριβώς η διεύρυνση των λόγων για τους οποίους δύναται κανείς να λάβει διεθνή προστασία. Μοναδική εξαίρεση, θα μπορούσε ίσως να αποτελέσει η περίπτωση της βλάβης που συνίσταται σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, στην περίπτωση που δεχτούμε ότι σε αυτή την έννοια εντάσσεται η διαβίωση σε ακραίες κλιματικές συνθήκες, όπου το περιβάλλον είναι εξαιρετικά υποβαθμισμένο, παραβλέποντας ωστόσο ότι θα εξέλιπε στα πλαίσια αυτού του συλλογισμού ο φορέας της εν λόγω δίωξης.

Όσον αφορά τη δεύτερη εκ των οδηγιών (2001/55⁸²), αυτή εστιάζει στο ζήτημα παροχής διεθνούς προστασίας, σε περίπτωση μαζικών εισροών υπηκόων τρίτων χωρών. Πρόκειται για οδηγία ευρύτερη της πρώτης, μιας και δεν περιλαμβάνει εξαντλητική λίστα απαρίθμησης περιπτώσεων στις οποίες εφαρμόζεται, αλλά αναφέρει ότι αφορά ιδίως περιπτώσεις ανθρώπων οι οποίοι εγκαταλείπουν μαζικά τη χώρα

⁸²<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32001L0055>

καταγωγής τους για να ξεφύγουν από ένοπλη σύρραξη ή από κίνδυνο κατάφωρης καταπάτησης των δικαιωμάτων τους. Χάρη στην εν λόγω ευρύτητα μάλιστα, η μόνιμη αντιπροσωπεία της Φινλανδίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση προώθησε, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την ψήφιση της οδηγίας, την ιδέα προσθήκης ρητής αναφοράς σε άτομα εκτοπισμένα εξαιτίας φυσικών καταστροφών. Εντούτοις, η οδηγία αφορά μόνο μαζικές εισροές υπηκόων τρίτων χωρών, αποκλείοντας έτσι την περίπτωση των μεμονωμένων ατόμων, τα οποία αναζητούν προστασία από άλλο κράτος. Επιπλέον, η οδηγία δεν προβλέπει συγκεκριμένο μηχανισμό προστασίας, αλλά επικεντρώνεται κυρίως στην οικονομική ενίσχυση των κρατών μελών που καλούνται να διαχειριστούν τις εν λόγω ροές και τα οποία έχουν τη διακριτική ευχέρεια να αντιμετωπίσουν το ζήτημα κατά την κρίση τους⁸³.

Εκ των ανωτέρω συνάγεται επομένως, ότι καμία εκ των δύο οδηγιών, οι οποίες για ορισμένους αρκούν για την προστασία των κλιματικά εκτοπισμένων, δεν φαίνεται να είναι σε θέση να επιλύσει αποτελεσματικά το ζήτημα του νομοθετικού κενού, σε επίπεδο Ένωσης. Αξιοσημείωτο είναι ωστόσο το γεγονός ότι η Γενική Διεύθυνση Εσωτερικών Πολιτικών της Ένωσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, σε έκθεσή της το 2011, εισηγήθηκε την τροποποίηση της Οδηγίας περί παροχής προσωρινής προστασίας, ώστε αυτή ρητά να αναφέρεται και σε άτομα εκτοπισθέντα εξ αιτίας περιβαλλοντικών παραγόντων. Ομοίως θεωρείται ότι και η Συνθήκη της Λισαβώνας⁸⁴ θέτει τις βάσεις για την αναθεώρηση της ευρωπαϊκής πολιτικής ασύλου, ούτως ώστε να ρυθμιστεί το καθεστώς των περιβαλλοντικά μετακινούμενων⁸⁵. Συγκεκριμένα, η λεγόμενη ρήτρα αλληλεγγύης του άρθρου 188 προβλέπει ότι η Ένωση και τα κράτη μέλη, θα πρέπει να δρουν από κοινού και με πνεύμα αλληλεγγύης, στην περίπτωση που ένα κράτος μέλος πέσει θύμα φυσικής ή ανθρωπογενούς καταστροφής. Εντούτοις, η περίπτωση καταστροφών σε τρίτες χώρες παραμένει εκτός του πεδίου του εν λόγω άρθρου, ενώ τίθεται ως επιπλέον περιορισμός, η παροχή βοήθειας προς το πληγέν κράτος μέλος να λαμβάνει χώρα στο έδαφός του, μην καλύπτοντας έτσι το ενδεχόμενο

⁸³European Parliament, Directorate General for Internal Policies, Policy Department C, Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Study on "Climate refugees. Legal and policy responses to environmentally induced migration", 2011, σελ. 45 επ., διαθέσιμο σε: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2011/462422/IPOL-LIBE_ET%282011%29462422_EN.pdf

⁸⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN>

⁸⁵ Μ. Κρότση, Κ. Παπασπυρόπουλος, «Περιβαλλοντικές Διαταραχές και Μετακίνηση Πληθυσμών: Μία Μελλοντική Προσφυγική Κρίση», Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet - Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιανουάριος 2018, σελ. 16

διέλευσης συνόρων από τους πολίτες – θύματα της καταστροφής. Περισσότερο σχετικό, φαίνεται να είναι το άρθρο 10Α, σύμφωνα με το οποίο η «*Ευρωπαϊκή Ένωση [...] εργάζεται για την επίτευξη υψηλού βαθμού συνεργασίας σε όλους τους τομείς των διεθνών σχέσεων, με σκοπό [μεταξύ άλλων] την παροχή συνδρομής σε πληθυσμούς, χώρες και περιοχές που αντιμετωπίζουν φυσικές ή ανθρωπογενείς καταστροφές*», χωρίς ωστόσο να γίνεται λόγος για υποδοχή εκτοπισμένων ατόμων στο έδαφός της⁸⁶.

Ωστόσο, μεμονωμένα κράτη-μέλη, όπως η Σουηδία και η Φινλανδία παρέχουν ανθρωπιστική προστασία σε άτομα τα οποία αδυνατούν να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους εξαιτίας φυσικών καταστροφών, ενώ το 2008, στον απόηχο του φονικού κυκλώνα Σιντρ, η Ιταλία ανέστειλε τον επαναπατρισμό υπηκόων Μπαγκλαντές, χωρίς ωστόσο να προβεί σε χορήγηση ειδικής άδειας διαμονής ή συγκεκριμένου καθεστώτος στα άτομα αυτά⁸⁷. Αν και εξαιρετικά ενδιαφέρουσες οι συγκεκριμένες πολιτικές, δεν παύουν να αποτελούν ανεξάρτητες, κρατικές πρωτοβουλίες, τη στιγμή που το πρόβλημα της κλιματικής μετανάστευσης χρήζει συλλογικής διαχείρισης, εντός ενός οργανωμένου ρυθμιστικού και δραστικού πεδίου. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει πάντως τα κράτη να ενθαρρύνονται ως προς τη λήψη τέτοιων πρωτοβουλιών, οι οποίες εξάλλου θα μπορούσαν δυνητικά να αποτελέσουν τη βάση ενός μελλοντικού, κοινού σχεδίου δράσης.

Όσον αφορά το Συμβούλιο της Ευρώπης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το υπ' αριθμόν 1862(2009) σχέδιο ψηφίσματος της Ολομέλειας αυτού για την περιβαλλοντική μετανάστευση και τον εκτοπισμό, μέσω του οποίου απευθύνθηκε κάλεσμα προς την επιτροπή των υπουργών για σύσταση ομάδας εργασίας, σε συνεργασία και με άλλους ευρωπαϊκούς θεσμούς, με αντικείμενο την εκπόνηση νομικής μελέτης για τα κενά του υπάρχοντος διεθνούς δικαίου, όσον αφορά τους κλιματικούς μετανάστες. Τέθηκε μάλιστα το ζήτημα τυχόν προσθήκης ενός νέου πρωτοκόλλου στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το οποίο θα αφορούσε το δικαίωμα διαβίωσης σε υγιές και ασφαλές περιβάλλον. Εντούτοις, η επιτροπή των υπουργών στάθηκε αμήχανη απέναντι στην λήψη τέτοιας πρωτοβουλίας και απέρριψε την ιδέα ενός νέου πρόσθετου πρωτοκόλλου, δηλώνοντας ότι θεωρεί προτιμότερη τη στενή παρακολούθηση του ζητήματος, στο πλαίσιο δράσεων του ΟΗΕ και άλλων διεθνών

⁸⁶ UNHCR, W.Kalin-N.Schrepfer, “Protecting People Crossing Borders in the Context of Climate Change. Normative Gaps and Possible Approaches”, University of Bern, February 2012, p.47

⁸⁷ <http://www.sameworld.eu/el/anakalypste-to-ergo/perivallontikoi-metanastes>

σηματισμών⁸⁸. Σε κάθε περίπτωση, το εν λόγω σχέδιο ψηφίσματος του Συμβουλίου της Ευρώπης εξακολουθεί να παρουσιάζει ενδιαφέρον, να θέτει αξιόλογους προβληματισμούς και να περιέχει χρήσιμες προτάσεις διαχείρισης του φαινομένου. Ειδικότερα, το ψήφισμα αναγνωρίζει και επισημαίνει τον παγκόσμιο χαρακτήρα του ζητήματος της περιβαλλοντικής μετανάστευσης, τονίζοντας έτσι ότι η ευθύνη ορθού χειρισμού του, βαραίνει τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της, ούτως ώστε όχι μόνο να επιτευχθεί μια πιο ολοκληρωμένη λύση, αλλά και να ελαττωθούν τα ποσοστά ευαλωτότητας των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών απέναντι στην κλιματική αλλαγή, μέσω προγραμμάτων αρωγής. Περαιτέρω, το Συμβούλιο προωθεί την ιδέα της ανάπτυξης εμπορικών σχέσεων των ευρωπαϊκών κρατών με αναπτυσσόμενες χώρες, ούτως ώστε η οικονομία των τελευταίων να ενισχυθεί και να καταστούν έτσι λιγότερο ευάλωτες απέναντι στην κλιματική αλλαγή. Παράλληλα, τα κράτη της Ευρώπης καλούνται να είναι θετικά τόσο απέναντι στο ενδεχόμενο σύναψης μίας νέας διεθνούς συνθήκης, η οποία θα αφορά τους περιβαλλοντικούς μετανάστες, όσο και απέναντι στις εκάστοτε προσπάθειες τροποποίησης και διεύρυνσης ήδη υπάρχουσών συνθηκών, ώστε αυτές να περιλαμβάνουν την προστασία της ιδιαίτερης αυτής κατηγορίας μετακινούμενων⁸⁹.

Εξάλλου, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), υιοθετεί την αρχή της μη επαναπροώθησης (non-refoulement), όπως αυτή προβλέπεται στη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 για τους Πρόσφυγες, σύμφωνα με την οποία τα κράτη υποδοχής προσφύγων απαγορεύεται να διατάξουν την επιστροφή αυτών στη χώρα καταγωγής τους, όπου θα αντιμετωπίσουν κινδύνους απειλητικούς για τη ζωή τους. Αν και η εν λόγω αρχή δεν κάνει λόγο για τους περιβαλλοντικούς μετανάστες, υποστηρίζεται ότι μπορεί να λειτουργήσει προς όφελος αυτών, ιδιαίτερα εάν θεωρηθεί ότι οι κλιματικές συνθήκες στις οποίες θα εκτεθούν σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα καταγωγής τους συνιστούν δηννητική απειλή κατά της ζωής τους ή (συνδυαστικά

⁸⁸ UNHCR, W.Kalin-N.Schrepfer, ό.π, p. 46-47

⁸⁹ Council of Europe, Report Doc. 11785, “Environmentally induced migration and displacement: A 21st century challenge”, 23 December 2008, p. 3

με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ⁹⁰) εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο απάνθρωπης διαβίωσης⁹¹.

Κεφάλαιο 3^ο: Οι προκλήσεις για την Ανατολική Μεσόγειο

Συνολικά, ο γεωγραφικός χώρος της Μεσογείου αποτελεί φυσικό σύνορο της Ευρώπης και σε μεγάλο ποσοστό, πύλη εισόδου σε αυτή, ωστόσο στο παρόν κεφάλαιο, θα δοθεί έμφαση συγκεκριμένα στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, η οποία ανέκαθεν υπήρξε σημείο υψηλής στρατηγικής σημασίας, αφενός μεν λόγω της γεωγραφικής της θέσης, αφετέρου δε λόγω του πλούτου της σε αλιεύματα και ορυκτά καύσιμα. Εξάλλου, η σημαντικότητα της ανατολικής Μεσογείου διαφαίνεται έντονα και από το γεγονός ότι αυτή προσελκύει ακόμα και το ενδιαφέρον χωρών γεωγραφικά απομακρυσμένων, όπως η Ρωσία και οι ΗΠΑ, οι οποίες διαχρονικά έχουν έντονη στρατιωτική, πολιτική και οικονομική παρουσία και δραστηριότητα στην περιοχή. Παράλληλα, τα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου αποτελούν συχνά τον τελικό ή μεταβατικό προορισμό μεταναστών προερχόμενων κυρίως από την Μέση Ανατολή και την βόρεια Αφρική (MENA)⁹², οι οποίοι εγκαταλείπουν τις χώρες καταγωγής τους άλλοτε εξαιτίας οικονομικών προβλημάτων και άλλοτε προκειμένου να διαφύγουν από ζώνες πολεμικών συγκρούσεων και κοινωνικών αναταραχών. Προκύπτουν έτσι τρεις διακριτές κατηγορίες μετακινούμενων, ήτοι οι οικονομικοί μετανάστες, οι πρόσφυγες και τέλος όσοι αναγκαστικά διέρχονται από την περιοχή και συχνά παραμένουν σε αυτή για διάστημα μεγαλύτερο από το αναμενόμενο, έχοντας ως τελικό προορισμό κάποια άλλη χώρα.

Ιδιαίτερη κατηγορία μετακινούμενων, αποτελούν οι περιβαλλοντικοί μετανάστες, καθώς οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής είναι ιδιαίτερα έντονες στις χώρες της περιοχής MENA, μιας και αυτές παρουσιάζουν ήδη εδώ και αρκετές δεκαετίες υψηλά

⁹⁰ «Ουδείς επιτρέπεται να υποβληθή εις βασάνους ούτε εις ποινάς ή μεταχείρισιν απανθρώπους ή εξευτελιστικάς»

⁹¹ Centre International de formation europeenne. Institute europeen des hautes etudes internationales, “*Environmental Migration: A Global Issue under European Union Leadership?*”, Academic year 2010/2011, p.34

⁹² Στη διεθνή βιβλιογραφία, η περιοχή της Μέσης Ανατολής και της βόρειας Αφρικής απαντάται με το ακρωνύμιο MENA (Middle East-Northern Africa), το οποίο θα χρησιμοποιείται στο εξής για την αναφορά στις περιοχές αυτές, ως ενιαίο χώρο.

ποσοστά ερημοποίησης και λειψυδρίας, ενώ η δεινή οικονομική κατάσταση πολλών από αυτές, καθιστούν τους κατοίκους τους περισσότερο ευπαθείς. Σε συνδυασμό δε, με την έλλειψη πόρων και την ταχύτατη πληθυσμιακή αύξηση που παρατηρείται στις εν λόγω χώρες, η MENA αναγνωρίζεται ως μία από τις πλέον ευάλωτες περιοχές παγκοσμίως, όσον αφορά τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Συγκεκριμένα, τα υψηλά επίπεδα ερημοποίησης, σε συνδυασμό με τον υπερπληθυσμό που παρατηρείται στις χώρες της MENA, καθιστούν δυσχερή τον επαρκή επισιτισμό και ως εκ τούτου αναδεικνύουν την μετανάστευση ως πιθανή λύση⁹³. Ήδη, οι προβλέψεις της Παγκόσμιας Τράπεζας κάνουν λόγο για αύξηση της θερμοκρασίας στην εν λόγω περιοχή κατά 3 έως 5 βαθμούς, μέσα στα επόμενα εκατό χρόνια, μεταβολή η οποία αναμένεται να συνοδεύεται από μειωμένες βροχοπτώσεις, ξηρασία και άνοδο της θαλάσσιας στάθμης, φαινόμενα τα οποία θα επηρεάσουν συνακόλουθα τον εξαιρετικά σημαντικό τομέα της γεωργίας, ο οποίος όχι μόνο θρέφει αλλά και απασχολεί εργασιακά, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού των χωρών της MENA, ιδίως δε των φτωχότερων εξ αυτών. Ως εκ τούτου εκτιμάται ότι η οικονομική κατάσταση των κρατών της περιοχής θα επιδεινωθεί, καθιστώντας έτσι ακόμη δυσχερέστερη την διαβίωση των κατοίκων⁹⁴. Η δε Ευρωπαϊκή Επιτροπή, έχει συσχετίσει την MENA με το ζήτημα της ασφαλειοποίησης του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, σε έκθεσή της τον Μάρτιο του 2008, αναγνωρίζοντας τα υψηλά επίπεδα ευαλωτότητας πολλών εκ των χωρών της περιοχής στις κλιματικές μεταβολές, τα οποία εξάλλου αποτελούν γεωγραφικούς γείτονες της Ένωσης⁹⁵.

Σύμφωνα με έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας αφορούσα πέντε χώρες της περιοχής MENA, πολλοί είναι εκείνοι που επιλέγουν την μετανάστευση ως μηχανισμό προσαρμογής στις δεινές κλιματικές συνθήκες των περιοχών καταγωγής τους, περιλαμβανομένης της λειψυδρίας και της έλλειψης επαρκούς τροφής⁹⁶. Χαρακτηριστικές είναι οι προβλέψεις των ειδικών που αναμένουν θερμοκρασίες άνω των 50 βαθμών Κελσίου στην MENA, τμήματα της οποίας κινδυνεύουν ως εκ τούτου να καταστούν ακατάλληλα για την ανθρώπινη διαβίωση⁹⁷. Σημαντικά περιβαλλοντικά

⁹³ Ph. Fargues, “Emerging Demographic Patterns across the Mediterranean and their Implications for Migration through 2030”, November 2008, p.15

⁹⁴ Q.Wood, A.Liverani, G.Joseph, N.Bougnoux, ό.π.

⁹⁵ T. Schmedding, ό.π

⁹⁶ Grand and Wodon, “Climate-induced Migration in the MENA Region: Results from the Qualitative Fieldwork”, World Bank, June 2014

⁹⁷ IOM UN Migration, “Migration in West and North Africa and across the Mediterranean: Trends, Risks, Development and Governance”, September 2020

προβλήματα, όπως τα προαναφερθέντα, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη εκβιομηχάνιση του τομέα πρωτογενούς παραγωγής, τείνουν να αυξάνουν τα ποσοστά ανεργίας, συμβάλλοντας έτσι στο φαινόμενο της μετανάστευσης είτε ενδοχώρια προς τα κοντινότερα αστικά κέντρα, είτε ενίοτε και εκτός χώρας. Γενικότερα, ο παράγοντας της κλιματικής αλλαγής φαίνεται να αποτελεί έναν εκ των πλείονων λόγων για τους οποίους μέρη του πληθυσμού των κρατών της περιοχής, επιλέγουν ή αναγκάζονται να μεταναστεύσουν, καθώς ιδιαίτερα δεινές θεωρούνται και οι ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούν στην πλειονότητα των συγκεκριμένων χωρών, με πολλές από αυτές να δοκιμάζονται από μοναρχικά καθεστώτα, φαινόμενα καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κοινωνικές αναταραχές. Εξάλλου, πολλά από τα κράτη της MENA, εντάσσονται στην κατηγορία των «αποτυχημένων κρατών» (failed states)⁹⁸, παράγοντας που μόνο επιβαρυντικός μπορεί να θεωρηθεί για το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων τους. Επιπλέον, κατά την μελέτη του φαινομένου της κλιματικής μετανάστευσης στις εν λόγω περιοχές, σημαντικό είναι να λαμβάνεται υπόψη το πολιτιστικό και ιστορικό υπόβαθρο ορισμένων φυλετικών ομάδων, οι οποίες ασπάζονται τον νομαδικό τρόπο ζωής και ως εκ τούτου η μετανάστευση αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό τους.

A. Μέση Ανατολή

Η περιοχή της Μέσης Ανατολής κατατάσσεται ανάμεσα στους πιο ευάλωτους περιβαλλοντικά γεωγραφικούς χώρους, παγκοσμίως. Οι μεγάλες, μη κατοικήσιμες εκτάσεις ερήμου, σε συνδυασμό με την ταχεία πληθυσμιακή αύξηση των χωρών της Μέσης Ανατολής οδηγούν στην υπερεξάντληση των πολύτιμων φυσικών πόρων μιας περιοχής η οποία ήδη εδώ και δεκαετίες υποφέρει από λειψυδρία⁹⁹. Πολλά από τα υδρευτικά συστήματα της Μέσης Ανατολής υπολειτουργούν, με τα δύο τρίτα σχεδόν της περιοχής να εξαρτώνται ως προς το νερό, από πηγές εκτός συνόρων. Οι πολύτιμοι για την Μέση Ανατολή ποταμοί Ιορδάνης και Γιαρμούκ, αναμένεται να παρουσιάσουν σημαντική συρρίκνωση στο προσεχές μέλλον, επηρεάζοντας έτσι άμεσα το Ισραήλ, τα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη και την Ιορδανία. Συνακόλουθα, οι ήδη υπάρχουσες διαμάχες με αντικείμενο την πρόσβαση σε νερό, εκτιμάται ότι θα ενταθούν,

⁹⁸Α. Κατσάρης, ό.π.

⁹⁹ Fargues Philippe, (2008) «*Emerging Demographic Patterns across the Mediterranean and their Implications for Migration through 2030*», Migration Policy Institute, p.16

αποσταθεροποιώντας έτι περαιτέρω την πολιτική κατάσταση και τις διακρατικές σχέσεις που επικρατούν στην περιοχή και βρίσκονται διαρκώς σε οριακό σημείο, εδώ και δεκαετίες. Αντίστοιχες επιπτώσεις θεωρείται ότι πρόκειται να επηρεάσουν και άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής, όπως η Συρία, η Σαουδική Αραβία και το Ιράκ, οι οποίες αντιμετωπίζουν ούτως ή άλλως χρόνια προβλήματα ξηρασίας και λειψυδρίας¹⁰⁰.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Τουρκίας, η οποία τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει έντονους ρυθμούς αστικοποίησης, αμελώντας τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της εν λόγω τάσης¹⁰¹. Συνακόλουθα, η επαρχία της χώρας έρχεται αντιμετώπι με υποβάθμιση του δικτύου υποδομών και αύξηση των ποσοστών ανεργίας, φαινόμενα τα οποία επιφέρουν επιπλέον ροές εσωτερικής μετεγκατάστασης των κατοίκων της προς τα αστικά κέντρα, δημιουργώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο περιβαλλοντικής υποβάθμισης και εσωτερικών μετακινήσεων¹⁰². Πέραν της αστικοποίησης, η Τουρκία αποτελεί μία ούτως ή άλλως ευάλωτη στην κλιματική αλλαγή χώρα, με μερικές μόνο από τις εκφάνσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, να έγκεινται στην ταχεία αύξηση της θερμοκρασίας, την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης και την μείωση των βροχοπτώσεων, η οποία μοιραία πλήττει έναν από τους σημαντικότερους για την οικονομία της χώρας τομείς, αυτόν της γεωργίας. Ταυτόχρονα, δεν είναι λίγες οι προκλήσεις που η Τουρκία αντιμετωπίζει και στον τομέα της εξωγενούς μετανάστευσης, αποτελώντας όχι μόνο πηγή αλλά και δίοδο μεταναστών προερχόμενων από την Ασία ή και την Αφρική, με τελικό προορισμό κάποιο ευρωπαϊκό κράτος¹⁰³, εκ των οποίων πολλοί προέρχονται από χώρες εξίσου ή και περισσότερο υποβαθμισμένες περιβαλλοντικά σε σχέση με την Τουρκία. Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι το ζήτημα της περιβαλλοντικής μετανάστευσης πλήττει διττά τη γειτονική χώρα, αφενός μεν λόγω των εσωτερικά εκτοπισμένων πληθυσμών, οι οποίοι μετακινούνται κυρίως από τις αγροτικές περιοχές προς τα αστικά κέντρα, αφετέρου δε εξαιτίας των μεταναστών από άλλες χώρες, οι οποίοι εγκαθίστανται στην Τουρκία είτε μόνιμα είτε προσωρινά κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους, επιδεινώνοντας τρόπον

¹⁰⁰ Paper from the High Representative and the European Commission to the European Council, “Climate Change and International Security, Spring 2008, p. 10

¹⁰¹ Kadirbeyoglu Zeynep, (2010) «*In the Land of Ostriches: Developmentalism, Environmental Degradation, and Forced Migration in Turkey*»

¹⁰² Içduygu Ahmet (2004) «*Demographic Mobility and Turkey: Migration Experiences and Government Responses*», στο *Mediterranean Quarterly*, Τόμος 15, τεύχος 4, σελ. 88-99

¹⁰³ Cadez T., Hernandez Hevia M., “*Environmental migration in Turkey: Challenges, recognition and implications for policy*”, στο *Migration, Environment and Climate Change: Policy Brief Series*, Issue 8, Vol.2, December 2016

τινά τα ήδη οξυμένα προβλήματα υπερπληθυσμού και περιβαλλοντικής υποβάθμισης της χώρας.

Ιδιάζουσα είναι η περίπτωση του Λιβάνου, όπου η σχέση αιτίου-αιτιατού ανάμεσα στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και την μετανάστευση εμφανίζεται αρχικά αντίστροφη, αλλά έπειτα από προσεκτικότερη μελέτη μπορεί να χαρακτηριστεί ως αλληλοτροφοδοτούμενη. Ειδικότερα, στην συγκεκριμένη περίπτωση, η έλευση προσφύγων από το εξωτερικό της χώρας προκάλεσε –και εξακολουθεί να προκαλεί– σοβαρά περιβαλλοντικά προβλήματα, τα οποία με τη σειρά τους ενδέχεται να ωθήσουν τον ντόπιο πληθυσμό σε εκτοπισμό, προς αναζήτηση καλύτερων περιβαλλοντικών συνθηκών. Ο Λίβανος, στον απόηχο του συριακού εμφυλίου πολέμου κλήθηκε να φιλοξενήσει υπερβολικά μεγάλο αριθμό Σύριων προσφύγων, αυξάνοντας έτσι τον συνολικό αριθμό των κατοίκων του κατά 30% μέσα σε μόλις δύο χρόνια. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι το 20% του συνολικού πληθυσμού της χώρας έφτασε να αποτελείται από νόμιμα διαμένοντες Σύριους πρόσφυγες, στους οποίους αν προστεθούν οι μη νομίμως διαμένοντες, καθώς και οι πρόσφυγες από άλλες χώρες πλην της Συρίας, μεταφράζονται σε ενάμιση εκατομμύριο πρόσφυγες. Ο εν λόγω αριθμός καθιστά τον Λίβανο ως την χώρα με τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων στο έδαφός της, αναλογικά με τον ημεδαπό πληθυσμό. Αναπόφευκτα, οι πολυπληθείς αυτές ομάδες προσφύγων ασκούν αξιοσημείωτη πίεση στους φυσικούς πόρους της χώρας και επηρεάζουν άμεσα τις ανάγκες της για ενέργεια, καλλιεργήσιμες εκτάσεις, επαρκή τροφή και πόσιμο νερό, ενώ παράλληλα, τα ποσοστά φτώχειας και ανεργίας του ντόπιου πληθυσμού αυξάνονται¹⁰⁴. Ήδη από τα τέλη του 2014, ο τότε Υπουργός Περιβάλλοντος του Λιβάνου, Mohammad Machnouk, είχε κάνει λόγο για «περιβαλλοντική κατάσταση εκτάκτου ανάγκης», την οποία βίωνε η χώρα εξαιτίας της αθρόας άφιξης προσφύγων από τη Συρία. Ενδεικτικά, ο M. Machnouk είχε αναφερθεί στα αυξημένα προβλήματα ρύπανσης που αντιμετώπιζε η χώρα λόγω του υπερπληθυσμού, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα την μόλυνση των ποταμών και κατ' επέκταση της θάλασσας της Μεσογείου, ενώ έμφαση είχε δώσει και στο φαινόμενο της αποψίλωσης, η οποία είχε κριθεί απαραίτητη για την κάλυψη των αναγκών στέγασης και εξασφάλισης τροφής των νέων πληθυσμών¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, “*Climate Change Profile: Lebanon*”, April 2018

¹⁰⁵ The Daily Star Lebanon, “*Syrian Refugee Crisis bad for the environment: Machnouk*”, Nov. 09. 2014

Υψηλός παρουσιάζεται ο κίνδυνος εκτοπισμού εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και για τους κατοίκους της Ιορδανίας, η οποία καλείται να αντιμετωπίσει τον υψηλό ρυθμό αύξησης του πληθυσμού της, σε συνδυασμό με τα ούτως ή άλλως περιορισμένα σε έκταση οικονομικά αξιοποιήσιμα εδάφη της. Οι αχανείς εκτάσεις ερήμου και το ξηρό έδαφος της χώρας, καταπονούνται από μη βιώσιμες αγροτικές πρακτικές (πχ. υπερβολική άρδευση), ενώ η ανεπτυγμένη πετρελαϊκή βιομηχανία προκαλεί σοβαρά προβλήματα ρύπανσης και υπέρμετρης κατανάλωσης ενέργειας και υδάτινων πόρων¹⁰⁶. Ταυτόχρονα με τον κίνδυνο εξώθησης του ντόπιου πληθυσμού σε μετανάστευση εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της κλιματικής αλλαγής, η Ιορδανία –όπως και οι περισσότερες χώρες της περιοχής- φιλοξενεί προσφυγικούς πληθυσμούς δυσανάλογα μεγάλους σε σχέση με τις υποδομές που διαθέτει. Κληθείσα να αντιμετωπίσει τους κινδύνους που ελλοχεύουν για τη χώρα στο άμεσο μέλλον, η ιορδανική κυβέρνηση ακολουθεί ήδη από το 2008 και με προοπτική έως το 2022, συγκεκριμένη στρατηγική αξιοποίησης των υδάτινων πόρων, στην οποία περιλαμβάνεται η άμβλυνση της υπεράντλησης υπόγειων υδάτων, καθώς και η αφαλάτωση υδάτινων όγκων από την Ερυθρά θάλασσα¹⁰⁷. Σε κάθε περίπτωση, η Ιορδανία οφείλει πράγματι να δράσει άμεσα και αποτελεσματικά, προκειμένου να καταστήσει το περιβάλλον της ασφαλές και την οικονομική της ανάπτυξη βιώσιμη, ούτως ώστε να μην βρεθεί αντιμέτωπη με μαζικές κλιματικές μετακινήσεις τμημάτων του πληθυσμού της ή ακόμη χειρότερα με εμφύλιες συγκρούσεις στο όνομα της πρόσβασης και κάρπωσης φυσικών πόρων.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα θεωρείται και η περίπτωση του Ισραήλ και του τρόπου με τον οποίο αυτό έχει εδώ και μερικές δεκαετίες προβεί στη λεγόμενη ασφαλειοποίηση των φυσικών πόρων του, ιδίως δε του νερού¹⁰⁸, η οποία στην πάροδο του χρόνου οδήγησε σε ασφαλειοποίηση και του ζητήματος των κλιματικών μεταναστών¹⁰⁹. Ειδικότερα, στον απόηχο της κρίσης του Νταρφούρ, ο οργανισμός Friends of the Earth Middle East προειδοποίησε το Ισραήλ για την πιθανή έλευση περιβαλλοντικών

¹⁰⁶ Abu-Sharar T.M., (2006) «*The Challenges of Land and Water Resources Degradation in Jordan: Diagnosis and Solutions*», στο: Kepner William G., Rubio Jose L., Mouat David A., Pedrazzini Fausto (επιμέλ.) *Desertification in the Mediterranean Region. A Security Issue*, Ντόρντρεχτ, Springer, σελ. 201-226.

¹⁰⁷ Whitman E., “A land without water: The scramble to stop Jordan from running dry”, Sep 04 2019, διαθέσιμο σε: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02600-w>

¹⁰⁸ Lowi, M. (1993). *Water and power: The politics of a scarce resource in the Jordan River Basin*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁰⁹ Sowers J-L (2015). “Securitizing Water, Climate, and Migration in Israel, Jordan and Syria”, University of New Hampshire

μεταναστών από το Σουδάν στο έδαφός του. Σε έκθεσή του 2012, το Ισραηλινό Κέντρο Πληροφόρησης για την Κλιματική Αλλαγή (Israeli Climate Change Information Center-ICCIC), προέβη σε ρητή σύνδεση της κλιματικής αλλαγής με το φαινόμενο της μετανάστευσης και δη της παράνομης, τοποθετώντας έτσι την περιβαλλοντική μετανάστευση στην επίσημη ατζέντα ασφαλείας του κράτους. Η έκθεση προέτρεπε το Ισραήλ να χτίσει τείχη νομικής προστασίας από παρανόμως εισερχόμενα άτομα, στα υδάτινα σύνορά της τόσο στη Μεσόγειο όσο και στην Ερυθρά θάλασσα, όπως και έγινε¹¹⁰. Η στάση του Ισραήλ προκάλεσε αφενός μεν την αντίδραση Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αφετέρου δε την έκπληξη όσων είδαν την τοποθέτηση φραγμών ως αντιφατική σε σχέση με την ιστορική ταυτότητα της χώρας και την ένθερμη προσέγγισή της όσον αφορά την εβραϊκή διασπορά¹¹¹. Εξάλλου, ιδιαίτερη προσοχή απαιτείται στον υιοθετούμενο από το Ισραήλ τρόπο δράσης επί του θέματος, καθώς ενδέχεται να επηρεάσει τις ήδη τεταμένες ισορροπίες με τους Άραβες γείτονές του και να οξύνει τις σχέσεις του ιδιαίτερα με την Παλαιστίνη, με την οποία εξάλλου μοιράζεται εν μέρει φυσικούς πόρους¹¹².

B. Βόρεια Αφρική

Πέραν της Μέσης Ανατολής, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περιοχή της Βορείου Αφρικής, στην οποία παρατηρείται έντονη μεταναστευτική κινητικότητα. Συνολικά, στην αφρικανική ήπειρο είναι σύνηθες το φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων, ωστόσο αυτές κατά μεγάλο ποσοστό αφορούν σε ενδοηπειρωτική μετανάστευση. Εξάλλου, ένα μέρος του πληθυσμού της Αφρικής εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να ζει νομαδικά ή ημι-νομαδικά και να μετακινείται παράλληλα με τις συνεχείς κλιματικές μεταβολές, όπως αυτές φυσιολογικά επηρεάζουν τη βλάστηση, τα αποθέματα νερού και την κάλυψη των κτηνοτροφικών αναγκών των πληθυσμιακών αυτών ομάδων. Κατ' εξαίρεση, οι αφρικανικές χώρες της Μεσογείου, παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλά (περίπου 90%) ποσοστά μετανάστευσης προς περιοχές εκτός αφρικανικής ηπείρου, περιλαμβανομένης ιδίως της Ευρώπης, αλλά και της Μέσης

¹¹⁰ Israel Climate Change Information Centre (ICCIC). (2012). Survey of existing knowledge: Identification of gaps and priorities for knowledge completion. Report No. 1. March 2011

¹¹¹ Sowers J-L, ό.π.

¹¹² Feitelson, E., Tamimi, A., & Rosenthal, G. (2012). Climate change and security in the Israeli-Palestinian context. *Journal of Peace Research*, 49, p. 241–257

Ανατολής¹¹³. Σύμφωνα με έρευνα αφορούσα την συσχέτιση της μετανάστευσης με την κλιματική αλλαγή κατά μήκος της κεντρικής μεσογειακής οδού (CMR-Central Mediterranean Route) , περιλαμβανομένων των μεσογειακών χωρών της βορείου Αφρικής, προέκυψε ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί πολλαπλασιαστή της απειλής για τις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες της περιοχής. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις, οι άνθρωποι επέλεξαν να μετακινηθούν σε κοντινές αποστάσεις, συχνά μεταβαίνοντας από αγροτικές περιοχές σε αστικά κέντρα, προκειμένου να ανταποκριθούν στο ολοένα πιο εχθρικό περιβάλλον του τόπου καταγωγής τους. Σε κάθε περίπτωση, οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η κλιματική αλλαγή άσκησε ισχυρότατη επιρροή στο βιοτικό επίπεδο και την ασφάλεια των πληθυσμών της περιοχής¹¹⁴. Εξάλλου, ήδη από τα μέσα του 2008, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε έκθεσή της, είχε θίξει το πρόβλημα των υψηλών ποσοστών ξηρασίας, λειψυδρίας και υπερεκμετάλλευσης της γης στη βόρεια Αφρική και τη ζώνη του Σαχέλ, συνθήκες οι οποίες προειδοποιούσε ότι θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε απώλεια έως και του 75% των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Σε συνδυασμό δε με την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης, η οποία θα μπορούσε να απειλήσει ακόμη και το δέλτα του Νείλου, η Επιτροπή εκτιμούσε ότι περίπου πέντε εκατομμύρια άνθρωποι θα επηρεαστούν από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, μέχρι το 2050, ενώ έκανε λόγο και για τις ήδη από τότε υπάρχουσες διαμάχες ανάμεσα σε πληθυσμιακές ομάδες στο Νταρφούρ και το Κέρας της Αφρικής, λόγω της έλλειψης φυσικών πόρων¹¹⁵.

Γενικότερα, η βόρεια Αφρική ως περιοχή θεωρείται τόσο πομπός, όσο και ζώνη διέλευσης μεταναστών, προς την Ευρώπη αλλά όχι μόνο. Σύμφωνα με τα έως τώρα δεδομένα, η πλειονότητα εκείνων που μέσω της βορείου Αφρικής εγκατέλειπαν την ήπειρο, παρακινούνταν από οικονομικούς ή πολιτικούς και όχι κλιματικούς παράγοντες. Ωστόσο, αυτό τείνει να αλλάξει στο άμεσο μέλλον, δεδομένου του υψηλού βαθμού κατά τον οποίο η περιοχή αναμένεται να επηρεαστεί από την κλιματική αλλαγή. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι τα ακραία κλιματικά φαινόμενα που ήδη πλήττουν τις χώρες της ζώνης του Σαχέλ και της υποσαχάριας Αφρικής, θα ωθήσουν

¹¹³L.Geoff, H. Zarin, S.Goodman, ό.π.

¹¹⁴ REACH Initiative, “Research Terms of Reference: Exploring the links between migration, climate change and Covid-19 in the Sahel. Sahel: Niger, Burkina Faso”, September 2020, διαθέσιμο σε: https://www.impact-repository.org/document/reach/2c0d2045/REACH_REG2003_TORs_climate-migration-covid_november-2020_external.pdf

¹¹⁵ Paper from the High Representative and the European Commission to the European Council, “Climate Change and International Security, Spring 2008, p.9

μεγάλο μέρος των κατοίκων σε μετανάστευση προς τον βορρά (περιλαμβανομένων των αφρικανικών χωρών της Ανατολικής Μεσογείου), ο οποίος μοιραία θα αδυνατεί να απορροφήσει το σύνολο των μετακινούμενων και ως εκ τούτου, μεγάλα ποσοστά αυτών θα αναγκαστούν να ταξιδέψουν προς άλλες χώρες της Ανατολικής Μεσογείου, και ενδεχομένως αργότερα πέρα από αυτήν, είτε νόμιμα είτε παράνομα. Ενδεικτικά, αναφέρεται η περίπτωση της λίμνης Τσαντ, η οποία συρρικνώνεται συνεχώς εδώ και αρκετές δεκαετίες, με αποτέλεσμα είκοσι εκατομμύρια άνθρωποι σε Τσαντ, Καμερούν, Νίγηρα και Νιγηρία, που εξαρτώνται από αυτήν, να καλούνται να εξετάσουν το ενδεχόμενο μετακίνησής τους προς τη βόρεια Αφρική. Δεδομένου μάλιστα ότι η έρημος Σαχάρα αποτελεί συνήθως ιδιαίτερα εχθρικό περιβάλλον για τους μετακινούμενους, τόσο λόγω των κλιματικών συνθηκών όσο και εξαιτίας φαινομένων εκμετάλλευσης από γηγενείς πληθυσμούς, η βόρεια Αφρική φαίνεται να αποτελεί συχνά μονόδρομο για τους μετανάστες¹¹⁶.

Εξάλλου, οι προβλέψεις για τον βαθμό στον οποίο η βόρεια Αφρική αναμένεται να επηρεαστεί μέσα στα επόμενα χρόνια από την κλιματική αλλαγή, είναι εξαιρετικά δυσοίωνες. Συγκεκριμένα, αναμένεται να σημειωθούν ολόένα και περισσότερα αρνητικά ρεκόρ όσον αφορά τα επίπεδα ξηρασίας και συρρίκνωσης υδάτινων πόρων, ενώ υπολογίζεται ότι οι ανώτατες θερμοκρασίες της περιοχής θα φτάσουν βαθμούς διπλάσιους, σε σχέση με αυτούς που κατά πάσα πιθανότητα θα καταγραφούν στον υπόλοιπο πλανήτη. Τα εν λόγω δεδομένα, σε συνδυασμό με τον ραγδαία αυξανόμενο πληθυσμό της περιοχής και τις μοιραία επιδεινούμενες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες διαβίωσης, εκτιμάται ότι θα καταστήσουν τη βόρεια Αφρική ιδιαίτερα αφιλόξενη για τους κατοίκους της, οι οποίοι αναπόφευκτα θα αναζητήσουν καταφύγιο αλλού.

Ως μια εκ των πλέον ευάλωτων χωρών, αναφορικά με τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, θεωρείται η Αίγυπτος, σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας. Ειδικότερα, εκτιμάται ότι η Αίγυπτος απειλείται από φαινόμενα όπως η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης, η λειψυδρία, η ανεπάρκεια τροφής και καλλιεργήσιμων εκτάσεων, καθώς και από αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην ανθρώπινη υγεία και την εθνική οικονομία. Ιδιαίτερα μάλιστα σε συνδυασμό με την αναμενόμενη

¹¹⁶ Population Council, "Effects of Future Climate Change on Cross-Border Migration in N. Africa and India", Population and Development Review, June 2010, Vol. 26, No.2, pp. 408-412

πληθυσμιακή αύξηση, οι δημογραφικές πιέσεις της περιβαλλοντικής αλλαγής θεωρείται ότι θα είναι αρκούντως έντονες. Συγκεκριμένα, το φαινόμενο της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης υπολογίζεται ότι θα επηρεάσει την ποιότητα των υδάτων του δέλτα του Νείλου, από το οποίο εξαρτώνται σχεδόν οι μισές καλλιέργειες της χώρας. Ως εκ τούτου, τα επίπεδα υποσιτισμού στην Αίγυπτο θα αυξηθούν, δημιουργώντας σοβαρή επισιτιστική κρίση, η οποία μοιραία ενδέχεται να ωθήσει τμήματα του πληθυσμού σε μετακίνηση. Εξάλλου, η αύξηση της θερμοκρασίας από την οποία απειλείται η χώρα πιθανολογείται ότι θα επιφέρει αρνητικές συνέπειες και στην υγεία των κατοίκων, ο αριθμός των οποίων όπως προειπώθηκε παρουσιάζει αυξητική τάση. Αναπόφευκτα, η βιομηχανική και γενικότερα η οικονομική δραστηριότητα της Αιγύπτου πρόκειται να δεχθεί σοβαρά πλήγματα, προξενώντας αύξηση της ανεργίας και ενθαρρύνοντας τις μεταναστευτικές τάσεις¹¹⁷. Οι προβλέψεις κάνουν λόγο για εκτοπισμό τουλάχιστον πέντε εκατομμυρίων ανθρώπων, εάν δεν ληφθούν άμεσα τα απαραίτητα μέτρα¹¹⁸.

Ανησυχίες εγείρονται και για την περίπτωση της Λιβύης, η υγεία των κατοίκων της οποίας απειλείται από την υψηλή μεταδοτικότητα ασθενειών που εκτιμάται ότι θα προκαλέσει η αύξηση της θερμοκρασίας, ενώ υπό απειλή τίθεται και η ασφάλεια της τροφής και των υδάτων της χώρας, περιλαμβανομένων των αρδευτικών και υδρευτικών δικτύων. Ιδιαίτερα ευάλωτοι θεωρούνται δε όσοι διαμένουν στα πυκνοκατοικημένα αστικά κέντρα της χώρας, με την μετανάστευση να αποτελεί πιθανή διέξοδο για αυτούς, προς αναζήτηση ασφαλέστερου περιβάλλοντος διαβίωσης. Μάλιστα, η τάση της αστυφιλίας των πρώην αγροτών και κτηνοτρόφων, οι οποίοι έρχονται αντιμέτωποι με εκτάσεις γης που δεν μπορούν πλέον να τους συντηρήσουν, δημιουργεί έναν φαύλο κύκλο διαρκούς αύξησης του πληθυσμού και επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης στις πόλεις. Εξίσου δυσοίωνες είναι οι προβλέψεις και για τους κατοίκους των παράκτιων περιοχών της χώρας, οι οποίες απειλούνται από την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης, ενώ και το φαινόμενο της ερημοποίησης ωθεί ολοένα και περισσότερες πληθυσμιακές ομάδες σε εκτοπισμό¹¹⁹.

¹¹⁷ K. Hassan, “The Future Impacts of Climate Change on Egyptian Population”, p. 4-5

¹¹⁸ Middle East Monitor, “Egypt: Five million could be displaced by climate change”, June 2018

¹¹⁹ A. El Tantawi, “Climate Change in Libya and Desertification of Jifara Plain”, 2005, διαθέσιμο σε: <https://d-nb.info/97597503X/34>

Κεφάλαιο 4^ο: Παράθεση συμπερασμάτων και προτεινόμενοι τρόποι δράσης

Υπό το πρίσμα της ανάλυσης που προηγήθηκε, αναφορικά με την συσχέτιση της κλιματικής αλλαγής και των πληθυσμιακών μετακινήσεων, φαίνεται να προκύπτουν τρία βασικά συμπεράσματα, εκ των οποίων αναπόφευκτα γεννώνται ανάγκες ανάληψης δράσης από τη διεθνή κοινότητα. Αντίστοιχα, σκόπιμη κρίνεται στο παρόν κεφάλαιο η απόπειρα παράθεσης προτεινόμενων τρόπων αντιμετώπισης των εν λόγω αναγκών και κατ' επέκταση του φαινομένου της κλιματικής μετανάστευσης εν συνόλω.

Ειδικότερα, εξάγεται κατ' αρχάς το συμπέρασμα ότι το κενό αναφορικά με τους κλιματικά μετακινούμενους, τόσο αναφορικά με την ύπαρξη ενός κοινώς αποδεκτού ορισμού όσο και αναφορικά με τη θέσπιση συντονισμένου τρόπου αντιμετώπισης και διαχείρισής τους, συντελεί στη διόγκωση του προβλήματος και ως εκ τούτου θα πρέπει άμεσα να καλυφθεί. Πέραν των ανεξάρτητων πρωτοβουλιών μεμονωμένων κρατών, η αξία των οποίων βεβαίως δεν θα πρέπει να υποτιμάται, καταλυτική καθίσταται η ανάγκη συντονισμένων δράσεων εκ μέρους της διεθνούς κοινότητας, ούτως ώστε να καθιερωθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για τους περιβαλλοντικά μετακινούμενους, από τον οποίο θα προκύπτει και το αντίστοιχο πλαίσιο νομικής προστασίας τους. Είτε η λύση έγκειται σε διεύρυνση της Συνθήκης της Γενεύης, είτε σε σύναψη νέας διεθνούς σύμβασης με ρυθμιστικό αντικείμενο αποκλειστικά όσους αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους λόγω της κλιματικής αλλαγής ή/και των φυσικών καταστροφών που συνδέονται με αυτή, αποτελεί υποχρέωση της διεθνούς κοινότητας να δράσει άμεσα. Εναλλακτικά, ήτοι στην περίπτωση που το σύνολο των κρατών δεν κατορθώσει να επιτύχει μία τέτοιου είδους ευρείας κλίμακας συμφωνία και συνεργασία, ωφέλιμη θα ήταν έστω η δημιουργία κανονιστικών πλαισίων και η ανάληψη συμβατικών υποχρεώσεων από ομάδες κρατών σε περιφερειακό επίπεδο, στα πλαίσια σχηματισμών όπως λόγου χάρη η Ευρωπαϊκή Ένωση ή η ASEAN.

Το δεύτερο συμπέρασμα το οποίο φαίνεται να εξάγεται, σε συνέχεια των ανωτέρω, αφορά το διαχρονικό χάσμα βορρά και νότου, σε οικονομικό και κοινωνικοπολιτικό επίπεδο, το οποίο αναντίρρητα επηρεάζει τον βαθμό στον οποίο οι επιμέρους χώρες

βιώνουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Με σκοπό την άμβλυνση των διαφοροποιήσεων ανάμεσα στα κράτη, αναφορικά με το φαινόμενο της κλιματικής μετανάστευσης, τόσο τα Ηνωμένα Έθνη όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση οφείλουν να αναλάβουν ηγετικό ρόλο μέσω αναπτυξιακών προγραμμάτων και προγραμμάτων αρωγής, ενισχύοντας την οικονομία και τις υποδομές των πιο ευάλωτων χωρών, ώστε αυτές να βελτιώσουν τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται την κλιματική αλλαγή γενικότερα και την περιβαλλοντική μετανάστευση ειδικότερα. Με αυτό τον τρόπο, αφενός μεν θα μειωθούν οι ροές των κλιματικά μετακινούμενων από τις πιο αδύναμες και ευπαθείς χώρες, αφετέρου δε θα αποσυμφορηθούν οι περισσότερο προνομιούχες χώρες ως προς τον αριθμό περιβαλλοντικών μεταναστών που θα κληθούν να υποδεχθούν στο έδαφός τους. Πρόκειται επομένως για διττό όφελος, τόσο του πλούσιου βορρά όσο και του φτωχότερου νότου. Απαραίτητη προϋπόθεση, αποτελεί σαφώς ο ορθολογικός σχεδιασμός των αναπτυξιακών προγραμμάτων, αλλά και η επιμελής επιτήρηση ως προς την υλοποίησή τους από τα υποστηριζόμενα κράτη.

Τέλος, ως λογικό επακόλουθο της παραπάνω ανάλυσης, προκύπτει το συμπέρασμα της ύπαρξης επιτακτικής ανάγκης για έμφαση στην περιβαλλοντική πολιτική και τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, εκ μέρους των κρατών, ούτως ώστε το πρόβλημα της κλιματικής μετανάστευσης να πληγεί εν μέρει, στη ρίζα του. Ο τομέας των περιβαλλοντικών μεταρρυθμίσεων, αποτελεί άλλο ένα πεδίο στο οποίο η ΕΕ δύναται και ως ένα βαθμό οφείλει να ηγηθεί, ως περιφερειακός σχηματισμός. Ως θετικό αξιολογείται σαφώς το γεγονός ότι η οικοδόμηση μίας οικολογικά ουδέτερης και πράσινης Ευρώπης, περιλαμβάνεται στην Στρατηγική Ατζέντα της Ένωσης για το διάστημα 2019-2024, ωστόσο οι περιβαλλοντικές πολιτικές της ΕΕ θα πρέπει να προτεραιοποιηθούν και να οικοδομηθούν εν μέρει γύρω από τη γεωγραφική θέση της γηραιάς ηπείρου, ανάμεσα σε δύο από τις πιο υποβαθμισμένες περιβαλλοντικά περιοχές του πλανήτη, την Αφρική και τη Μέση Ανατολή. Περαιτέρω, τα κράτη με τις αντίστοιχες υποδομές και οικονομικές δυνατότητες, θα πρέπει να ενθαρρυνθούν τόσο ως προς την ανάληψη κλιματικών πρωτοβουλιών όσο και ως προς την επένδυση πόρων στον τομέα της έρευνας, με σκοπό την εξαγωγή βιώσιμων μοντέλων ανάπτυξης, στη βάση των αρχών της αειφορίας και της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

Εν κατακλείδι, η διεθνής κοινότητα στο σύνολό της οφείλει να αναγνωρίσει το ρόλο που διαδραματίζει η κλιματική αλλαγή αναφορικά με τις πληθυσμιακές μετακινήσεις και να μην υποτιμά τη σημασία της. Ταυτόχρονα με τους υπόλοιπους παράγοντες που

εντείνουν το φαινόμενο της μετανάστευσης, όπως λόγω χάρη τα ποσοστά ένδειας ή οι δείκτες ανεργίας που επικρατούν σε μία περιοχή, τα κράτη και οι υπερεθνικοί ή διακρατικοί μηχανισμοί καλούνται να διαχειριστούν εξίσου και τις περιβαλλοντικές συνθήκες, καθώς και το ποσοστό στο οποίο οι κάτοικοι επηρεάζονται από αυτές, πάντα σε συνάρτηση με την κλιματική αλλαγή, η οποία διαρκώς υπενθυμίζει την ύπαρξη και σοβαρότητά της, συνήθως μέσω ακραίας καιρικών φαινομένων, όπως δριμείς πλημμύρες και ανεξέλεγκτες πυρκαγιές λόγω της ξηρασίας και των αφύσικα υψηλών θερμοκρασιών. Στα πλαίσια διαχείρισης του φαινομένου, εξαιρετικά σημαντική είναι αναντίρρηση και η αντίστοιχη προσαρμογή του διεθνούς δικαίου, κατά τρόπο που να διευκολύνει τα κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο, αλλά και να διαφυλάξει τα ανθρώπινα δικαιώματα όσων αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τον τόπο διαμονής τους, αδυνατώντας να υπομείνουν ακραίες κλιματικές συνθήκες, οι οποίες υποβαθμίζουν το βιοτικό τους επίπεδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. El Tantawi, “Climate Change in Libya and Desertification of Jifara Plain”, 2005
- A.Heather, S. Jonathan, «“Unable to Return” in the 1951 Refugee Convention: Stateless Refugees and Climate Change»
- Abu-Sharar T.M., (2006) «*The Challenges of Land and Water Resources Degradation in Jordan: Diagnosis and Solutions*», στο: Kepner William G., Rubio Jose L., Mouat David A., Pedrazzini Fausto (επιμέλ.) *Desertification in the Mediterranean Region. A Security Issue*, Ντόρντρεχτ, Springer, σελ. 201-226.
- B.Mayer, “Sustainable Development Law on Climate Change. Legal Working Paper Series”, IDLO, March 2011, διαθέσιμο σε :
http://cisdl.org/public/docs/legal/Mayer%20Benoit_International%20Law%20and%20Climate%20Migrants.pdf
- C. Jimenez-Damary, “Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons”, UN General Assembly, July 2020.
- Cadez T., Hernandez Hevia M., “*Environmental migration in Turkey: Challenges, recognition and implications for policy*”, στο Migration, Environment and Climate Change: Policy Brief Series, Issue 8, Vol.2, December 2016.
- Centre International de formation europeenne. Institute europeen des hautes etudes internationales, “*Environmental Migration: A Global Issue under European Union Leadership?*”, Academic year 2010/2011.
- Climate and Migration Coalition, “What has the IPCC actually said about migration and climate change?”.
- Council of Europe, Report Doc. 11785, “Environmentally induced migration and displacement: A 21st century challenge”, 23 December 2008.
- D. Hodgkinson et al. 2009 IOP Conf Series, “Towards a convention for persons displaced by climate change: Key issues and preliminary responses”, διαθέσιμο σε:
<https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1307/6/56/562014/pdf> .

Directorate General for Internal Policies, “Climate Refugees- Legal and Policy responses to environmentally induced migration”, 2011.

E. Pires-Ramos, “Climate Change, Disasters and Migration: Current Challenges to International Law”, published by Nomos Verlagsgesellschaft mbH, διαθέσιμο σε jstor.org
European Parliament, Directorate General for Internal Policies, Policy Department C, Citizens’ Rights and Constitutional Affairs, Study on “Climate refugees. Legal and policy responses to environmentally induced migration”, 2011, διαθέσιμο σε:

https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/462422/IPOL-LIBE_ET%282011%29462422_EN.pdf .

Fargues Philippe, (2008) «*Emerging Demographic Patterns across the Mediterranean and their Implications for Migration through 2030*», Migration Policy Institute.

Feitelson, E., Tamimi, A., & Rosenthal, G. (2012). Climate change and security in the Israeli–Palestinian context. *Journal of Peace Research*, 49, 241–257.

Global Report on Internal Displacement. Graphic by Giulio Sabbati, EPRS. , IMDC, 2017
Grand and Wodon, “Climate-induced Migration in the MENA Region: Results from the Qualitative Fieldwork”, World Bank, June 2014.

Hellenic Weather, “Μαζική μετανάστευση εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής”, 3 Μαρτίου 2020.

<http://www.sameworld.eu/el/anakalypste-to-ergo/perivallontikoi-metanastes>

<https://cidce.org/en/>

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32001L0055>

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN>

<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:el:HTML>

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0380_EN.html

<https://www.nanseninitiative.org/secretariat/>

Içduygu Ahmet (2004) «*Demographic Mobility and Turkey: Migration Experiences and Government Responses*», στο *Mediterranean Quarterly*, Τόμος 15, τεύχος 4, σελ. 88-99.

Internal Displacement Monitoring Centre και Norwegian Refugee Council, “GRID 2018: Global Report on Internal Displacement”, May 2018.

Ioane Teitiota v. New Zealand (advance unedited version), CCPR/C/127/D/2728/2016, UN Human Rights Committee (HRC), 7 January 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/cases,HRC,5e26f7134.html> .

IOM UN Migration, “Migration in West and North Africa and across the Mediterranean: Trends, Risks, Development and Governance”, September 2020.

IOM, “Extreme Heat and Migration. The impacts of threats to habitability from increasing and extreme heat exposure due to climate change on migration movements”, 2016
IOM-MECC Division, διαθέσιμο σε: <https://www.iom.int/migration-and-climate-change> .

IOM-Migration Research Series, O.Brown “Migration and Climate Change”, p.21, Geneva, 2008.

IOM-Migration Research Series, O.Brown “Migration and Climate Change”, pp.9-11, Geneva, 2008.

Israel Climate Change Information Centre (ICCIC). (2012). Survey of existing knowledge: Identification of gaps and priorities for knowledge completion. Report No. 1. March.

J. Apap, “The concept of climate refugee. Towards a possible definition”, European Parliament Briefing, February 2019.

J. McAdam, “*Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*”, 2011.

K. Hassan, “The Future Impacts of Climate Change on Egyptian Population”.
Kadirbeyoglu Zeynep, (2010) «*In the Land of Ostriches: Developmentalism, Environmental Degradation, and Forced Migration in Turkey*».

Lowi, M. (1993). *Water and power: The politics of a scarce resource in the Jordan River Basin*. Cambridge: Cambridge University Press.

M. Aleksandrova et al., “A real game changer? The implications of the UN’s ruling on ‘climate refugees’ ”, German Development Institute, *The Current Column* of February 2020
M.Prieur, “Draft Convention on the International Status of Environmentally-Displaced Persons”, published by the American Bar Association, (*The Urban Lawyer*, Fall 2010/Winter 2011, Vol. 42/43, No4) .

Middle East Monitor, “Egypt: Five million could be displaced by climate change”, June 2018.

Migration Data Portal, Types of Migration: Environmental Migration, διαθέσιμο σε: https://migrationdataportal.org/themes/environmental_migration .

Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, “*Climate Change Profile: Lebanon*”, April 2018.

N.Myers, «*Environmental Refugees in a Globally Warmed World. Estimating the scope of what could become a prominent international phenomenon*», Oxford University Press on behalf of the American Institute of Biological Sciences, *BioScience*, Dec. 1993, Vol 43, No 11, pp. 752-761

Paper from the High Representative and the European Commission to the European Council, “*Climate Change and International Security*”, Spring 2008.

Paris Agreement, UN 2015, διαθέσιμο σε: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

P-D. Warren, “Forced Migration After Paris COP21: Evaluating the Climate Change Displacement Coordination Facility”, *Columbia Law Review*, December 2016, Vol. 116, No 8, pp.2103-2144.

Petrillo Enza Roberta, (2015) *Environmental Migrations from Conflict-Affected Countries: Focus on EU Policy Response*, Χάγη, The Hague Institute for Global Justice.

A.Pflughoeft, “The great climate migration is happening and you might be the next to move”, διαθέσιμο σε <https://www.desert.com> .

Ph. Fargues, “Emerging Demographic Patterns across the Mediterranean and their Implications for Migration through 2030”, November 2008.

Population Council, “Effects of Future Climate Change on Cross-Border Migration in N. Africa and India”, Population and Development Review, June 2010, Vol. 26, No.2, pp. 408-412.

Q.Wood, A.Liverani, G.Joseph, N.Bougnoux, “Climate Change and Migration: Evidence from the Middle East and North Africa”, A World Bank Study, 2014, Washington D.C
REACH Initiative, “Research Terms of Reference: Exploring the links between migration, climate change and Covid-19 in the Sahel. Sahel: Niger, Burkina Faso”, September 2020, διαθέσιμο σε: https://www.impact-repository.org/document/reach/2c0d2045/REACH_REG2003_TORs_climate-migration-covid_november-2020_external.pdf.

S. Adelman, “Human Rights and Climate Change”, Legal Studies Research Paper No 2014-4, University of Warwick-School of Law.

Sowers J-L (2015). “Securitizing Water, Climate, and Migration in Israel, Jordan and Syria”, University of New Hampshire.

Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge: Cambridge University Press.

Submission Climate Change and Statelessness: An Overview, submitted by the UNHCR, 15 May 2009, διαθέσιμο σε: <https://www.unhcr.org/protection/environment/4a1e50082/climate-change-statelessness-overview.html>.

T. Schmedding, διπλωματική εργασία με θέμα: “Environmental Migration: A Global issue under European Union Leadership?”, ακαδημαϊκό έτος 2010/1011, Αγγλόφωνο τμήμα του Centre International de formation europeene.

The Daily Star Lebanon, “*Syrian Refugee Crisis bad for the environment: Machnouk*”, Nov. 09. 2014.

UN General Assembly, Report of the UNHCR concerning the period from 1 January 2007 to 30 June 2008, 63rd Session – Supplement no. 12, 2008, σ. 1.

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), “Climate Change and Disaster Displacement; An Overview of UNHCR’s role”, 2018.

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Legal considerations on refugee protection for people fleeing conflict and famine affected countries, 5 April 2017, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/docid/5906e0824.html> .

UNDP, “Human Development Report 2007/2008. Fighting Climate Change”, pp. 75-77.

UNHCR, “Climate change and disaster displacement”, διαθέσιμο σε: <https://www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html> .

UNHCR, “Persons in need of international protection”, June 2017, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/docid/596787734.html> .

UNHCR, “*States Parties to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol*”, April 2015, διαθέσιμο σε: <https://www.unhcr.org/3b73b0d63.html> .

UNHCR, “UN Human Rights Committee decision on climate change is a wake- up call, according to UNHCR”, 24 January 2020.

UNHCR, “UNHCR’s Strategic Directions 2017-2021”.

UNHCR, W.Kalin-N.Schrepfer, “Protecting People Crossing Borders in the Context of Climate Change. Normative Gaps and Possible Approaches”, University of Bern, February 2012.

UNHCR, W.Kalin-N.Schrepfer, “Protecting People Crossing Borders in the Context of Climate Change. Normative Gaps and Possible Approaches”, University of Bern, February 2012.

United Nations University, Institute for Environment and Human Security, “Climate Change and Migration in the Pacific: Links, Attitudes and future scenarios for Nauru, Tuvalu and Kiribati”, διαθέσιμο σε: https://i.unu.edu/media/ehs.unu.edu/news/11747/RZ_Pacific_EHS_ESCAP_151201.pdf .

United Nations, Meetings Coverage and Press Releases: Press Release_Security Council, διαθέσιμο σε: <https://www.un.org/press/en/2007/sc9000.doc.htm> .

V. Kolmannskog, “Climate Change, Environmental Displacement and International Law”, *Journal of International Development*, 24 (8), 2012.

W.K. Al-Delaimy, V. Ramanathan, M. Sanchez Sorondo, “Health of People, Health of Planet and Our Responsibility. Climate Change, Air Pollution and Health”, Springer Open.

Whitman E., “*A land without water: The scramble to stop Jordan from running dry*”, Sep 04 2019.

A. Κατσάρης, «Κλιματική Αλλαγή και Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες», δημοσίευση στον επίσημο ιστότοπο της Αστικής Μη Κερδοσκοπικής Εταιρίας για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη ‘Νόμος και Φύση’, Μάιος 2010, διαθέσιμο σε: <https://nomosphysis.org.gr/12099/klimatiki-allagi-kai-periballontikoi-prosfuges-maios-2010/> .

Από τη σύνοψη του βιβλίου της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες «*Οι πρόσφυγες του κόσμου: Σε αναζήτηση αλληλεγγύης*», 7^ο Κεφάλαιο, 2011-2012.

Σύμβασης της Γενεύης για το Καθεστώς των Προσφύγων (1951) .

N.4636/2019.

Άρθρο δημοσιευμένο στον εγχώριο ηλεκτρονικό τύπο, «Σουδάν: νέα σφαγή 60 ανθρώπων για τη γη και το νερό στο Νταρφούρ», 27/07/2020, διαθέσιμο σε: <https://www.in.gr/2020/07/27/world/soudan-nea-sfagi-60-anthropon-gia-ti-gi-kai-nero-sto-ntarfour/> .

B. Καραντάκου, πτυχιακή εργασία με τίτλο «*Μετανάστευση και κλιματική αλλαγή. Περίπτωση μελέτης: Σαχάρια και Υποσαχάρια περιοχή*», Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Αθήνα 2016.

Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (IOM), «*Γλωσσάριο για τη Μετανάστευση*», λήμμα *environmental migrant*, διαθέσιμο σε: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf .

Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΙΟΜ), «Γλωσσάριο για τη Μετανάστευση», λήμμα *environmentalmigration*, διαθέσιμο

σε: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο-Επικαιρότητα, «Εξερευνώντας τα αίτια της μετανάστευσης: Γιατί μεταναστεύουν οι άνθρωποι;», Ιούλιος 2020.

Μ. Κρότση, Κ. Παπασπυρόπουλος, «Περιβαλλοντικές Διαταραχές και Μετακίνηση Πληθυσμών: Μία Μελλοντική Προσφυγική Κρίση», Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet - Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιανουάριος 2018.

Οδηγία 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, άρθρο 2 (β) Π.Μάναλης, Σ.Μαργαρίτη, «Πληθυσμιακές Μετακινήσεις που οφείλονται σε περιβαλλοντικές διαταραχές και πολέμους», Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης, Εισήγηση στο πλαίσιο Επιμορφωτικού Σεμιναρίου, διαθέσιμο σε: https://www.kpe-thess.gr/download/seminaria_ergastiria/yliko_seminariwn/Eisigisi-Manalis_Margariti-Metakinisis_plithismon-periballontikes_diataraxis_polemoi.pdf.

Σ. Κανταρτζή, «Συμφωνία των Παρισίων και περιβαλλοντική μετανάστευση», *Expressis Verbis Law Journal* (II:II).

Σ.Ε. Δρίτσας, «Περιβαλλοντικός (Κλιματικός) Πρόσφυγας ή Περιβαλλοντικός (Κλιματικός) Μετανάστης», Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πρακτικά 2^{ου} Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος, Σεπτέμβριος 2009.

Σ.Ε. Δρίτσαςό.π. και D. Bates, «Environmental Refugees: Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change», *Population and Environment*, Vol.23, No5 (May 2002), pp.465-477.

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 3^{ης} Ιουλίου 2018 σχετικά με τη διπλωματία στον τομέα του κλίματος (2017/2272 (INI)).